

اندیشه یادگیری بدون محدودیت مکانی و زمانی در علوم کتابداری در کشورهای در حال توسعه

امیر حسین مردانی*

دانشجوی کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی

دانشگاه پیام نور مشهد

اطلاعات
علوم و فناوری

دریافت: ۱۳۸۷/۰۴/۲۹ | بدیش: ۱۳۸۷/۱۲/۱۷ | مقاله برای اصلاح به مدت ۳ ماه و ۷ روز نزد پدیدآورنده است.

فصلنامه علمی پژوهشی
پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران
شاپا (جایی) ۵۲۰۶-۱۳۷۵
شاپا (الکترونیکی) ۵۵۸۳-۲۰۰۸
نمایه در LISA & SCOPUS
<http://jlist.irandoc.ac.ir>
دوره ۲۴ | شماره ۴ | صص ۱۴۳-۱۸۵
تابستان ۱۳۸۸

نوع مقاله: علمی مروری

چکیده: یک پیش فرض کلی وجود دارد مبنی بر این که آموزش از راه دور، بدون چون و چرا، یک گام رو به جلو برای جوامع در حال توسعه محسوب می‌شود. آموزش سنتی در کشورهای در حال توسعه به دلایل رشد انفجارگونه جمعیت، محدودیت‌های اقتصادی، و تقاضای بیش از حد جامعه برای تحصیل، دیگر توان پاسخگویی و انعطاف را ندارد. با توجه به فشار وارده به این کشورها برای پیوستن به جهانی توسعه یافته و جامعه‌ای برخوردار از اطلاعات، به نظر می‌رسد که آموزش از راه دور امکان آموزش بهتر برای شمار بیش تری از افراد را با هزینه کم تر فراهم خواهد آورد. در این مقاله سعی شده است با بررسی وضعیت آموزش از راه دور علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی، به چالش‌ها و فرصت‌های پیش روی این نظام آموزشی در کشورهای در حال توسعه پرداخته شود و پیوند میان آموزش با توسعه در چنین جوامعی، واقع‌بینانه تر تبیین شود.

کلیدواژه‌ها: آموزش کتابداری و اطلاع‌رسانی؛ آموزش از راه دور کتابداری؛ کشورهای در حال توسعه؛ آموزش و توسعه

*mardani3@gmail.com

۱. مقدمه

از کشورهای جهان سوم با عنوان توسعه نیافته یا کم تر توسعه یافته یاد می‌شود، تا این که سازمان ملل متحد صلاح در این دید که این عنوان را به «در حال توسعه» تغییر دهد. ولی این اصطلاح جدید تمایز بین کشورها را نشان نمی‌دهد، زیرا تمام کشورها در حال توسعه هستند. به هر حال اصطلاح «در حال توسعه» عموماً به کشوری گفته می‌شود که در جهت تأمین مواد غذایی کافی، بهداشت، مسکن، و امکانات تحصیلی برای اتباع خود حرکت می‌کند. بانک جهانی، کشور در حال توسعه را کشوری می‌داند که هنوز به استانداردهای فنی، اقتصادی، آموزشی و پرورشی یا اجتماعی که در کشورهای پیشرفته تر موجود است، دست نیافته (هاروویتز ۱۹۹۳).

طبق آمارهای سازمان ملل ۷۰٪ از جمعیت دنیا را کشورهای در حال توسعه تشکیل می‌دهند. مبنای این تقسیم‌بندی، توسعه انسانی است که به موجب آن علاوه بر درآمد سرانه، توسعه اجتماعی را هم از نظر سواد، آموزش، سلامت و امید به زندگی می‌سنجند. مهم ترین علل تفاوت‌های اجتماعی و اقتصادی در کشورهای توسعه یافته و در حال توسعه، تفاوت در علم و فناوری، و توسعه در این دو مقوله در این کشورها است. شرط لازم برای رشد علمی یک کشور، شناخت اهمیت وجود یک نظام آموزشی صحیح است و این، یکی از مهم ترین عواملی است که به پیشرفت اقتصادی بسیاری از کشورهای در حال توسعه کمک شایانی نموده است.

از دهه‌های ۱۹۶۰ و ۱۹۷۰ سهم آموزش از کل هزینه‌های عمومی در کشورها به شدت افزایش یافت. تلاش‌های تازه‌ای آغاز شد تا آموزش عالی با استفاده از آن بتواند توسعه اقتصادی و رفاهی را برای جامعه بهبود ببخشد. روش‌های سنتی آموزش، دیگر پاسخگوی خیل عظیم تقاضا برای آموزش نبودند و آموزش از راه دور به عنوان یک راهکار برای گذار به جامعه اطلاعاتی مطرح شد.

آموزش از راه دور^۱ در آغاز قرن ۲۱ در بسیاری از کشورهای در حال توسعه، راه حل مناسبی برای رفع مشکلات موجود بر سر راه آموزش سنتی به حساب آمده است. اکنون که جهان در اولین سال‌های قرن ۲۱ قرار گرفته در مقایسه با قرن‌های گذشته،

^۱ Distance Education

تحولات عمیق و بنیادینی از لحاظ جمعیتی و فناوری به وقوع پیوسته. این تغییرات، به حکم ضرورت، تحولات عمیقی را در آموزش به همراه داشته است.

آموزش از راه دور در حکم یک شیوه آموزشی، ابتدا به منزله یک ضرورت برای از میان برداشتن موانع جغرافیایی و اقلیمی فضاهای آموزشی، محدودیت‌های سنی و جنسیتی یادگیرندگان آغاز شد و در ادامه در حکم یک نظام آموزشی، فلسفه و اهدافی ویژه را در نظریه‌های یادگیری براساس نظریات تکامل یافته متخصصان به همراه آورد (طالب‌زاده و حسینی ۱۳۸۶).

اگرچه نظام آموزش از راه دور در بسیاری از کشورهای جهان گسترش یافته، اما در کشورهای در حال توسعه اهمیت بیش تری دارد؛ زیرا این کشورها در مقایسه با کشورهای پیشرفته از یک سو با جمعیت روبه رشدی مواجه‌اند که هر روز بر تقاضای آنان برای استفاده از نظام آموزشی می‌افزاید و از سوی دیگر بنا بر محدودیت‌های مالی و موانع اقتصادی، توان پاسخگویی به تقاضاهای آموزشی از نوع سنتی آن را نخواهند داشت. بنابراین می‌توان گفت که آموزش از راه دور که در بسیاری کشورها به موازات آموزش سنتی فعال است می‌تواند پاسخگوی تقاضای انبوه مشتاقانی باشد که از یک سو میل به رشد و تعالی شخصی خود دارند، و از سوی دیگر خواهان کسب و توسعه مهارت‌های شغلی و اجتماعی مورد نیاز جامعه خود هستند.

امروزه مفهوم آموزش از راه دور نیز در حوزه علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی نیز پذیرفته شده و از سوی مدارس کتابداری متعدد در اقصی نقاط جهان به کار گرفته می‌شود. توسعه اینترنت و فناوری‌های ارتباطی به‌عنوان ابزار دسترسی و گسترش اطلاعات، آموزش از راه دور را در این رشته به یک شیوه فراگیر مبدل ساخته است.

۲. مفهوم آموزش از راه دور

آموزش از راه دور را می‌توان جریان انتقال اطلاعات از طریق فرصت‌هایی دانست که فرایند اشتراک منابع را به گونه‌ای آموزشی برای یادگیرندگان خارج از محیط‌های متعارف و متداول آموزشی فراهم می‌سازد. در این جریان، آموزش و یادگیری با بهره‌گیری از فناوری‌های رسانه‌ای نظیر پست، تلفن، فاکس، رایانه، پست الکترونیکی، و چندرسانه‌ای‌های مبتنی بر وب، از هدایت و رفتاری تعاملی برخوردار هستند.

یکی از روش‌های توسعه آموزش عالی در سطح کشور، کاربرد نظام آموزش از راه دور یا آموزش نیمه‌حضوری است. آموزش نیمه‌حضوری، نظامی است که با بهره‌گیری از فناوری آموزشی، استفاده از کتاب‌های درسی خودآموز، و دانش‌جو‌محوری در یادگیری، ضرورت حضور دانشجو در کلاس‌های درسی را کاهش می‌دهد. در این نوع آموزش، عملاً می‌توان کلاس‌های تدریس را به کلاس‌های مرور درس و رفع اشکال گروهی تبدیل کرد. این نوع آموزش در مقایسه با آموزش سنتی دانشگاه‌ها، انعطاف‌پذیرتر است (دلیلی و دیانی ۱۳۸۷). با این‌که همچنان موانع جغرافیایی در سرتاسر دنیا پابرجا است، یادگیرندگان می‌توانند برنامه‌های آموزشی را در اداره یا خانه‌های خودشان مورد استفاده قرار دهند. بنابراین آموزش از راه دور در تمام دنیا به‌عنوان یک جایگزین ارزشمند برای آموزش محصورشده در مکان دانشگاهی شناخته می‌شود.

در بسیاری کشورها، آموزش از راه دور در دانشگاه‌های باز^۱ برای آموزش افرادی که قادر به ترک محل سکونت و شغل خود برای تحصیل تمام‌وقت نیستند، استفاده می‌گردد. در این راستا بود که دانشگاه‌های باز برای فراهم نمودن امکان آموزش پاره‌وقت از طریق دوره‌های مکاتبه‌ای^۲، سمینارها، کارگاه‌های آموزشی، آزمایشگاه‌ها، کتابخانه‌ها، پخش‌های رادیویی و تلویزیونی و دیگر رسانه‌های ارتباط جمعی برپا شدند.

آموزش از راه دور در چارچوب ساختاری زیر قابل فهم است: (۱) جدایی معلم از یادگیرنده، (۲) بهره‌گیری از رسانه، (۳) فراهم‌آوری ارتباطات دوسویه، (۴) متأثر شدن از یک نظام آموزشی، (۵) برخورداری از یک شیوه مبتنی بر صنعت (Chengzhi 2003).

دلایلی را که برای انتخاب و به‌کارگیری این شیوه آموزشی می‌توان برشمرد، عبارت‌اند از: (۱) عدم نیاز به ترک شغل، (۲) عدم نیاز به تغییر محل سکونت، (۳) نبود دسترسی به برنامه آموزشی در محل، (۴) هزینه آموزش سنتی و متعارف، (۵) بیش از حد سختگیرانه بودن سیاست‌های ورود به دوره‌های آموزش سنتی، (۶) فرصتی برای کاربرد مهارت‌های فناورانه.

آموزش از راه دور بدون تردید توانسته است بسیاری از مسائل و مشکلات آموزش‌های متعارف دانشگاهی را به نحو مطلوب حل کند. از عمده‌ترین این مسائل،

^۱ Open University

^۲ correspondence courses

ظرفیت محدود جذب دانشجو در نظام دانشگاهی حضوری، انعطاف‌ناپذیری در اختصاص اوقات آموزشی و یادگیری، و مخارج هنگفت ارائه آموزش‌های حضوری بوده است. چنین رویکردی در راستای پاسخگویی به نیاز آموزش کتابداری برای نیروهای در حال خدمت در کتابخانه‌ها که از شرایط مطلوبی برخوردار نیستند و همین‌طور برای افرادی که در شهرهای دوردست سکونت دارند و امکانات آموزشی در حد مطلوبی در محل سکونتشان در اختیار آنان نیست، به کار گرفته می‌شود، زیرا آموزش از راه دور ابزاری بسیار سودمند و مفید برای بالا بردن و روزآمد ساختن معلومات و مهارت‌های حرفه کتابداری به حساب می‌آید (Stoker 1995).

۳. پیشینه آموزش از راه دور

اگرچه آموزش از راه دور در گذشته نیز به صورت‌های گوناگون مورد استفاده قرار می‌گرفته، اما با ویژگی‌های کنونی خود تنها از دهه ۱۹۶۰ میلادی به بعد در اروپا شکل گرفته و سپس با سرعت بسیار در جهان رواج یافته است.

دانشگاه باز انگلیس را می‌توان اولین مؤسسه آموزش از راه دور جهان دانست. طرح شکل‌گیری این دانشگاه در سال ۱۹۶۳ ریخته شد؛ یعنی زمانی که به‌عنوان یک «دانشگاه مکاتبه‌ای» و «دانشگاه هوایی» طراحی شده بود. دانشگاه آزاد آلمان نیز در سال ۱۹۷۴ در شهر هاگن تأسیس شد و یک سال بعد با پذیرش نخستین دانشجویان خود، به‌منظور تحقق اهدافی مانند آموزش مستمر و گسترش فرصت بیش‌تر، آغاز به کار نمود. در استرالیا، گستردگی این سرزمین و پراکندگی جمعیت از مهم‌ترین عوامل پیدایش آموزش از راه دور بود و در کانادا نیز بُعد مسافت و پراکندگی مناطق مسکونی در گسترش آموزش از راه دور مؤثر بوده است (ابراهیم‌آبادی ۱۳۸۳، ۳۲۲).

در ایران برای اولین بار آموزش از راه دور در ۱۳۵۰ با تأسیس دانشگاه ابوریحان بیرونی که به‌صورت مکاتبه‌ای آغاز به کار کرد راه‌اندازی شد. این دانشگاه در سال ۱۳۵۹ به کار خود خاتمه داد. در سال ۱۳۵۲ دانشگاه آزاد ایران با هدف افزایش ظرفیت پذیرش نظام آموزش عالی ایران برای تربیت نیروی انسانی متخصص و کارآمد به‌وجود آمد. این دانشگاه هم در سال ۱۳۵۹ بدون داشتن فارغ‌التحصیل به کار خود پایان داد. در طی سال‌های ۱۳۵۹ تا ۱۳۶۶، آموزش از راه دور در ایران فعالیتی نداشت. سرانجام پس از یک

وقفه طولانی، در سال ۱۳۶۶ دانشگاه پیام نور آغاز به فعالیت نمود که اکنون در تمامی مقاطع تحصیلی فعالیت دارد (ابراهیم آبادی ۱۳۸۳، ۳۲۳).

دانشگاه پیام نور با ۴۶۴،۷۴۵ دانشجو، تنها دانشگاه موجود در کشور است که صرفاً به منظور آموزش از راه دور تأسیس شده و در سراسر کشور با ۱۳۰ مرکز و ۱۴۳ واحد آموزشی در مقاطع مختلف تحصیلی (۳ رشته کاردانی، ۳۷ رشته کارشناسی، ۲۵ رشته کارشناسی ارشد و ۶ رشته دکتری) دانشجو می‌پذیرد. یکی از هدف‌های دانشگاه پیام نور، تربیت نیروی متخصص به منظور پاسخگویی به نیازهای بازار کار است. علاوه بر این، هدف دانشگاه، گسترش آموزش عالی نزد تمام کسانی است که استعداد لازم را دارند و به هر دلیلی نتوانسته‌اند در دانشگاه‌های سنتی حضور یابند (دلیلی و دیانی ۱۳۸۳).

متخصصان اطلاع‌رسانی عملاً از سال ۱۸۸۸، یعنی زمانی که «ملویل دیویی» از دانشکده کتابداری آلبانی خواست که دوره‌های مکاتبه‌ای برای کتابداران کتابخانه‌های کوچک و تخصصی تشکیل دهند، دست‌اندرکار آموزش از راه دور بوده‌اند. از آن زمان به بعد، دانشکده‌های کتابداری امکان ثبت نام برای دوره‌های نیمه‌وقت، شبانه، پایان هفته، تابستانی، و دوره‌های ویژه را فراهم آورده‌اند. علاوه بر آن، به جای کلاس‌های سنتی، دوره‌هایی را نیز خارج از محیط دانشگاه یا در محیط‌های آموزشی دیگر، ارائه داده‌اند (ساکچاناند ۱۳۸۳، ۵۳).

«چارلز ویلیامسون»^۱ به آموزش مکاتبه‌ای در علوم کتابداری علاقه‌مند شد و در سال ۱۹۲۱ از مؤسسه «کارنگی» درخواست نمود برای هماهنگ کردن مدارس کتابداری با روش‌های آموزش مکاتبه‌ای پیش قدم شود. وی همچنین از این مؤسسه درخواست نمود که برای ایجاد یک مدرسه کتابداری در شهر نیویورک برای توسعه تحصیل مکاتبه‌ای در مقیاسی بزرگ و با کیفیتی عالی، سرمایه‌گذاری کند (Barron 1996).

اولین تجربه قابل توجه در این زمینه در انگلستان به سال ۱۹۸۵ برمی‌گردد که «کالج کتابداری ویلز» با پذیرش ۱۵ دانشجو برای یک دوره سه‌ساله کارشناسی ارشد مدیریت کتابخانه و خدمات اطلاعاتی، اولین قدم را در آموزش کتابداری از راه دور در این کشور برداشته. در این دوره علاوه بر دو سال آموزش از راه دور، حضور اجباری در کلاس‌های

¹ charles williamson

تابستانی در دو تابستان و ارائه یک رساله در نظر گرفته شد و کنترل‌های لازم بر روی تکالیف درسی از طریق تلفن و مکاتبه به عمل می‌آمد. بعدها گرایش‌های گوناگونی از آموزش کتابداری نظیر کتابداری آموزشی یا گرایش مدیریت مجموعه و نیز مدیریت اطلاعات، به اجرا درآمد و این دوره‌ها حتی به خارج از انگلستان از جمله هنگ کنگ نیز صادر شد (کیانی ۱۳۸۶).

کشور هندوستان به‌عنوان یکی از کشورهای پیشرفته در عرصه آموزش کتابداری و اطلاع‌رسانی با سابقه‌ای حدود ۱۰۰ سال، فعالیت‌های چشمگیری در ارائه و اجرای آموزش از راه دور داشته. آموزش مکاتبه‌ای آغازگر نظام آموزش از راه دور بوده و هم‌اکنون با استفاده از وسایل دیداری و شنیداری، ماهواره‌های مخابراتی و فناوری شبکه‌ای، گسترش بسیار یافته است. دانشگاه آزاد آمبدکار^۱ (در حیدرآباد) اولین دانشگاهی بود که در سال ۱۹۸۵ دوره لیسانس کتابداری را از طریق نظام آموزش از راه دور آغاز کرد. دانشگاه آزاد ملی ایندیرا گاندی^۲ (در دهلی) در سال ۱۹۸۹، و برخی دیگر از دانشگاه‌های هندوستان در سال‌های بعد با تأسیس دوره‌های لیسانس و فوق‌لیسانس و حتی دکترا به جمع دست‌اندرکاران آموزش کتابداری از راه دور پیوستند (کیانی ۱۳۸۶).

آموزش از راه دور کتابداری و اطلاع‌رسانی در ایران صرفاً توسط دانشگاه پیام نور در مقاطع کاردانی و کارشناسی از طریق آزمون سراسری و دوره‌های فراگیر شروع شد و از سال ۱۳۸۶ نیز از طریق آزمون سراسری اقدام به جذب دانشجویان مقطع کارشناسی ارشد در این رشته نمود و یک‌سال بعد از طریق دوره‌های فراگیر نیز دانشجویان کارشناسی ارشد را پذیرش کرده است. هیچ‌یک از دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی ایران تاکنون اقدام به ارائه دوره‌های غیرحضوری و نیمه‌حضوری در رشته کتابداری نکرده‌اند.

از سال ۱۹۹۰ آموزش از راه دور حقانیت و وجاهت بیش‌تری یافت که این خط‌مشی در بیانیه‌های مطرح‌شده به‌وسیله آژانس‌های بین‌المللی مهم نظیر کمیسیون اروپایی، یونسکو، بانک جهانی، و حتی سیاست‌های دولتی کشورها آشکار شد. یادگیری از راه دور یکی از مفیدترین و باصرفه‌ترین روش‌های آموزشی برای به‌هنگام کردن اطلاعات و مهارت‌های اطلاع‌یابی و نیز کسب مدارک تخصصی است. امروزه آموزش از راه دور،

¹ Ambedkar open university

² Indira Gandhi National Open University

رشد یافته و دسترس پذیر شده و آموزشی مستقل و تعاملی را در تمامی سطوح برای کشورهای متعدد فراهم نموده. تعداد کشورها و مؤسساتی که این نوع از آموزش را در علوم کتابداری و اطلاع رسانی ارائه می دهند نیز در حال افزایش می باشد و برنامه های متنوع آموزشی را در سطوح مختلف تحصیلی تدارک دیده اند. آموزش از راه دور علوم کتابداری و اطلاع رسانی نه تنها بخش جدایی ناپذیری از «آموزش برای همه»^۱ است، بلکه آموزش برای آینده نیز به حساب خواهد آمد.

گزارش های انجمن کتابخانه های آمریکا حاکی از این است که تقریباً ۸۰٪ از مدارس کتابداری، برخی از اشکال متنوع آموزش از راه دور را در حرفه کتابداری عرضه می کنند. اما تا زمانی که آمارهای انجمن کتابخانه های آمریکا فرق بین برنامه های آموزش از راه دور و برنامه های در محل را مشخص نکند، نمی توان تعداد قطعی برنامه های قابل دسترس و عملی این نظام آموزشی را برآورد نمود (Wilde and Epperson 2006). اما با این تفاسیل، برای کمک به متخصصان اطلاع رسانی به منظور همگام شدن آنان با محیط تغییر یافته، و برای میسر نمودن یادگیری مادام العمر، آموزش از راه دور نیز به منزله یک شیوه جدید آموزش مورد استفاده جامعه کتابداران قرار گرفته است.

۴. وابستگی های دیروز، تأثیرات امروز

با مرور تاریخ آموزش کتابداری در کشورهای در حال توسعه و نیز کشورهای جهان سوم می توان رد پای الگوهای غربی را در زمینه آموزش و مدیریت بخش های علمی این حرفه مشاهده نمود. با ایفای نقش کتابداران غربی در توسعه کتابداری و آموزش این حرفه در جوامع در حال توسعه، شگفت آور نخواهد بود که بخواهند تأثیری عمیق بر محتوای آموزشی در این کشورها داشته باشند. به عنوان نمونه چهار سال پس از تأسیس مدرسه کتابداری ایبادان در نیجریه، هنوز همچنان دانشجویان تقاضا دارند که قبل از کسب درجه حرفه ای و تخصصی خود، حتماً آزمون انجمن کتابداری انگلستان را بگذرانند (Catherine 2007).

طراحی و تدوین برنامه های آموزشی و تحصیلی که متناسب با شرایط و نیازمندی های بومی کشورهای در حال توسعه باشد، یک نگرانی عمده است و در این باره

^۱ Education for all

چالش اصلی مربوط می‌شود به تحصیل در قالب برنامه‌های آموزشی که در اغلب این کشورها با یک مدل غربی اجرا می‌شود. باور بسیاری از مدیران کشورهای در حال توسعه این است که این کار (یعنی انتقال دانش) لازم است تا درست‌نظیر ترجمه یک فرهنگ لغت بیگانه به زبان خودی، مطابق با زمینه‌های فرهنگی جامعه دریافت‌کننده صورت پذیرد و پیاده‌سازی شود.

آنچه که در روند جهانی‌شدن آموزش باید مورد توجه باشد ویژگی‌های فرهنگی ملت‌های گوناگون است. بی‌تردید میزان ادراک و تفکر مردم به شدت تحت تأثیر وضعیت اجتماعی و اقتصادی کشورهاشان قرار دارد و طبیعی است که عین‌الگوهای مورد استفاده در کشورهای پیشرفته نمی‌تواند مورد استفاده دیگر کشورها قرار بگیرد.

از سوی دیگر عده‌ای بر این عقیده‌اند که چنین کشورهایی برای جبران عقب‌ماندگی‌های علمی خود در عرصه آموزش و خدمات کتابداری چاره‌ای جز تسلیم شدن در برابر دستاوردهای نظام آموزش کتابداری غرب ندارند. چنانکه «ویلیامز» و «آتان» صریحاً از انتقال یکجای آموزش کتابداری از غرب به کشورهای در حال توسعه سخن به میان می‌آورند (Williams and Atan 1987).

اما نکته‌ای که به منزله یک توفیق اجباری برای چنین کشورهایی مطرح می‌گردد این است که بیش‌تر پیشگامان آموزش از راه دور در کشورهای در حال توسعه، محصول نظام مکاتبه‌ای کشورهای توسعه‌یافته‌ای مانند انگلستان، یا تحصیل در مدارس معتبر آموزش کتابداری در آمریکا هستند. بنابراین در نبود مؤسسات بومی در کشورهای در حال توسعه، نخستین یادگیرندگان آموزش دیده از غرب فارغ‌التحصیل شدند و اکنون در کشورهای خود افراد مرجع باارزشی هستند و نخستین نسل از متخصصان کتابداری را در جوامع خود شکل داده‌اند. این افراد هسته اصلی مدیران و آموزشگرانی را شکل داده‌اند که در عرصه برنامه‌ریزی آموزشی، تدوین خط‌مشی‌ها، و مقدمات توسعه‌مندی در جامعه خود تلاش می‌کنند.

۵. تأثیر تحولات کشورهای جهان سوم بر وضعیت کتابداری

کتابخانه پدیده‌ای اثرگذار بر جامعه و اثرپذیر از آن می‌باشد. کتابخانه‌ها با توانمندی خود در عرصه ارائه خدمات مورد نیاز جوامع در حال توسعه و نیز با ایفای نقشی سودمند

در امر آموزش کتابداری و نیز آموزش در دیگر حوزه‌ها، سطح علمی و توسعه فرهنگی جامعه خود و متعاقباً پیشرفت‌های اقتصادی را ترقی می‌دهند، و به همان میزان، تغییر و تحولات اجتماعی، سیاسی، و اقتصادی بر میزان خدمات کتابخانه‌ها، و دوام یا انقطاع حضور سودمند آن‌ها در کشورهای در حال توسعه اثر خواهد گذاشت. مؤید چنین نظری تغییر و تحولات رخ داده در عرصه خدمات کتابخانه‌ای، آموزش کتابداری، و جایگاه کتابخانه‌ها در جوامع در حال توسعه می‌باشد که در اینجا به بخشی از این تعامل دوسویه میان شرایط و نیازهای جوامع در حال توسعه و وضعیت حرفه کتابداری و آموزش کتابداری خواهیم پرداخت.

در دهه ۱۹۸۰ بسیاری از دپارتمان‌های کتابداری در تعدادی از کشورهای در حال توسعه به دپارتمان علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی تغییر نام دادند. در دهه ۱۹۹۰ مجدداً بسیاری از این دپارتمان‌ها به علوم اطلاع‌رسانی یا مطالعات اطلاع‌رسانی تغییر نام پیدا کردند. با درآمیختن این رشته با دیگر حوزه‌های مرتبط با اطلاعات، مؤلفه‌های جدیدی وارد نام این دپارتمان‌ها شد، مانند دپارتمان مطالعات و ارتباطات دانشگاه نامیبیا^۱، یا تغییر نام دپارتمان دانشگاه ژوهانسبورگ^۲ به مدیریت دانش و اطلاعات.

به‌طور سنتی مدارس کتابداری بخشی از دانشکده علوم اجتماعی و انسانی بودند، ولی در بسیاری از موارد به‌منظور واکنش نسبت به تغییرات، دپارتمان‌های کتابداری به دیگر دانشکده‌ها و مدارس انتقال یافتند؛ مانند دپارتمان کتابداری دانشگاه ژوهانسبورگ که جزئی از دانشکده مدیریت این دانشگاه شده، یا دپارتمان کتابداری پره‌توریا^۳ که جزئی از مدرسه فناوری اطلاعات است. این تغییرات تماماً در جهت واکنش به تغییر چشم‌انداز علوم اطلاع‌رسانی در چنین کشورهایی است (Ocholla and Bothman 2006).

بخشی از این تغییرات وابسته به وضعیت و نیازهای شغلی بازار حرفه کتابداری در کشورهای در حال توسعه می‌باشد. اگرچه در ابتدای امر، مدارس علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی صرفاً بر آموزش کتابداران برای فعالیت و اشتغال در کتابخانه‌ها تمرکز داشته‌اند، اما امروزه هدف اصلی مدارس جدید دگرگون شده است؛ زیرا کتابخانه‌ها دیگر

¹ University of Namibia

² University of Johannesburg

³ Pretoria

به تنهایی قادر به پوشش دادن فرصت‌های شغلی به حد کافی برای جذب فارغ‌التحصیلان کتابداری نیستند. از طرف دیگر، به‌ندرت در این جوامع کتابخانه‌های جدید ساخته می‌شود یا گسترش پیدا می‌کند؛ از این رو کتابخانه‌ها قادر به استخدام نیرو در حد کافی نخواهند بود. به‌خاطر کمبود منابع مالی مطمئن، نبود شغل مناسب برای فارغ‌التحصیلان دانشگاهی، دستمزد پایین کارکنان کتابخانه‌ها، و ساختار نامناسب مدیریت کتابخانه‌ها، توسعه آتی کتابخانه‌ها هم نامناسب است و در وضع اسفباری قرار دارد.

از سوی دیگر، کتابخانه‌ها در عرصه رقابت با خدمات نوین از سوی مراکز فراهم‌کننده اطلاعات قرار گرفته‌اند - به‌خصوص با فناوری‌های اطلاعاتی نظیر اینترنت و فناوری بیسیم^۱ که با جستجوگران اطلاعات، ارتباطی تنگاتنگ و عمیق پیدا کرده‌اند.

بسیاری بر این باورند که این عوامل بر بازار حرفه‌ای این رشته و در نتیجه کاهش تعداد دانشجویان مدارس کتابداری برای کتابدار شدن در سرزمین‌های جهان سوم مؤثر است. برای نمونه بیش‌تر مدارس کتابداری در آفریقای جنوبی از کاهش شدید ثبت نام دانشجویان برای کتابدار شدن گزارش می‌دهند. دلیل این کاهش می‌تواند مسایل زیادی باشد. برخی از مدارس کتابداری به‌طور کلی برنامه‌های آموزش کتابداری خود را متوقف نموده‌اند، برخی از دانشگاه‌ها نیز در حال تغییر نام بخش‌های کتابداری خود هستند.

اما خیلی از مدارس به ناچار کیفیت برنامه‌های خود را با تغییرات جدید مرتبط با حوزه اطلاعات نظیر مدیریت دانش، چندرسانه‌ای‌ها، نشر، و فناوری اطلاعات پویاتر نموده‌اند. خیلی از بخش‌های کتابداری هم هستند که دوره تحصیلی خودشان را با افزودن دروس و مفاد آموزشی متناسب با بازار کار جدید حرفه کتابداری، غنی‌تر نموده‌اند. در حقیقت می‌توان گفت که هدف عمده خیلی از مدارس کتابداری، دیگر کتابخانه نیست، بلکه حوزه‌های اطلاعات، بازار اقتصادی، و محیط‌های کاری مرتبط با آن است.

«ناسه» پیشرفت و گسترش آموزش کتابداری در آفریقای جنوبی را بخشی از دوره گذار و انتقالی می‌داند که به‌دنبال انتخابات دموکراتیک در سال ۱۹۹۴ برای اصلاح نابرابری‌های سیستم آپارتاید رخ داده است (Nasseh 1997). در آفریقای جنوبی پس از حکومت دموکراتیک در سال ۱۹۹۴، کتابخانه‌های عمومی گسترش و افزایش یافتند که

^۱ wireless

این خود نه تنها بر خدمات اطلاع‌رسانی و دسترسی به اطلاعات اثر گذاشت، بلکه فرصت‌های شغلی بیش‌تری هم برای فارغ‌التحصیلان مراکز آموزشی ایجاد نمود. بنابراین وضعیت آموزش جدای از تحولات اقتصادی و سیاسی در کشورهای در حال توسعه نخواهد بود.

نکته دیگری که در اینجا می‌توان به آن اشاره داشت اولویت‌بندی برخی از دولت‌های در حال توسعه در زمینه تأمین و تخصیص منابع مالی با توجه به مشکلات ریشه‌ای این کشورها است. سیاست‌ها و راهبردهای شفاف‌ی به‌منظور شکل‌دهی آموزش به‌طور کلی، و آموزش عالی به‌طور خاص در این کشورها وجود ندارد؛ زیرا در روند توسعه هر کشور، موضوعات فوری‌تر و جدی‌تر مطرح است و بنابراین، آموزش در این کشورها در اولویت قرار نمی‌گیرد. به عبارت دیگر، اولویت دادن دولت‌ها به بهبود اقتصاد محلی یا بحران‌هایی نظیر ریشه‌کنی بیماری‌ها و فقر در این کشورها باعث شده کتابخانه‌ها در کشورهای جهان سوم چندان مورد توجه و اقبال قرار نگیرند؛ زیرا درخواست توجه و حمایت مالی مؤسساتی نظیر کتابخانه‌ها از دولت‌های درگیر فقر اقتصادی (که در اغلب کشورهای جهان سوم شایع است) ممکن است درخواستی غیر ضروری و نه چندان بااهمیت تلقی گردد.

در این کشورها تحولات اقتصادی و اجتماعی بر تمامی زمینه‌ها از جمله وضعیت حرفه کتابداری و اطلاع‌رسانی اثر می‌گذارند و نمونه ردپای این تأثیرات را می‌توان با جهانی‌شدن اقتصاد چین و بازسازی ساختار تجارت فروش آزاد در این کشور بر حرفه کتابداری و اطلاع‌رسانی مشاهده نمود؛ به نحوی که اعلام تقاضا برای استخدام کارمند حرفه‌ای (کتابدار) به‌منظور فعالیت در محیط‌های کتابخانه‌ای کشور چین، به‌شدت در حال نزول است، ولی به موازات آن به متخصصان اطلاع‌رسانی با گرایش‌های فناوری برای فعالیت در حوزه‌های جدید اقتصادی تمایل بیش‌تری نشان داده می‌شود. به‌دنبال این شرایط بود که در کشور چین، اغلب به برگزاری دوره‌های تحصیلی علوم اطلاع‌رسانی (نظیر مدیریت اطلاعات، پردازش اطلاعات، فناوری اطلاعات، و مدیریت دانش) که تا حد زیادی به مسائل و نیازهای جدید اقتصاد آن کشور مرتبط می‌شود، روی آورده شد. در واکنش به این تغییر تمرکز و نیاز در سطح کلان کشور، نام دپارتمان علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی دانشگاه پکن به دپارتمان مدیریت اطلاعات تغییر یافت.

گزارش‌های «وینر» درک بهتری از این موضوع به ما می‌دهد. وی در مقایسه بین میزان جذب فارغ‌التحصیلان رشته کتابداری در آمریکا و چین به این نتیجه رسید که بیش از ۹۰٪ فارغ‌التحصیلان برنامه‌های آموزش کتابداری در آمریکا، مشاغلی را در زمینه رشته خود دنبال می‌کنند؛ اما فارغ‌التحصیلان آموزش کتابداری در کشور چین ترجیح می‌دهند مشاغلی را در بازارهای فروش اطلاعات بیابند و به همین خاطر بیش از نیمی از آنان در بیرون از محیط کتابخانه‌ها استخدام می‌شوند (Weiner 2000).

۶. آموزش از راه دور: فرصت یا چالش؟

این که آموزش و یادگیری را می‌توان به صورت موفقیت‌آمیزی از طریق ارتباطات غیرحضوری و حتی مجازی بین آموزشگران و یادگیرندگان که از نظر زمانی و مکانی با هم جدایی زیادی دارند، محقق ساخت، هم موجب امید است و هم موجب یأس. این واقعیتی است انکارناپذیر که با ظهور هر نظام جدید آموزشی، طبعاً مخالفت‌ها و انتقادات، و نیز رضایتمندی‌هایی از جانب دست‌اندرکاران آن عرصه و متخصصین اظهار شود. پیدایش گسترده دانشگاه‌ها و مراکز آموزش از راه دور، سؤالات چندی را در خصوص سیاست‌های آموزشی و کیفیت آموزش در چنین مراکزی مطرح ساخته است. برخی از این انتقادات به آموزش از راه دور کتابداری از این بابت است که این دوره‌ها ماهیتی صرفاً نظری دارند و بالطبع فارغ‌التحصیلانی بی‌بهره از دانش تجربی و عملی از آن بیرون خواهند آمد. به عبارت دیگر، از بی‌کفایتی این نظام در بهره‌مندی یادگیرندگان از مهارت‌های عملی و تجربی که آنان را برای حضور فعال در محیط بازار کار توانمند می‌سازد، انتقاد می‌کنند.

نکته قابل توجه در خصوص تأسیس آموزش از راه دور این است که در کشورهای توسعه‌یافته، رشد کمی و کیفی این نظام، گام‌به‌گام و تدریجی بوده است؛ اما در اغلب کشورهای در حال توسعه، مؤسسات آموزش از راه دور به سرعت رشد یافته‌اند، که این رشد بیش‌تر از نظر کمی بوده و به این علت در مواردی نتایج نامطلوبی را به بار آورده است. به عنوان نمونه می‌توان به مقاومتی که در برابر آموزش از راه دور در حرفه کتابداری در کشور پاکستان به عمل آمد اشاره کرد. «خالد محمود» مطرح می‌کند که «چند روز پس از آغاز، برنامه‌های آموزش از راه دور علوم کتابداری در پاکستان مورد مخالفت‌ها و

انتقادات جدی از سوی متخصصین ارشد و قدیمی پاکستان قرار گرفت مبنی بر این که خطرات جدی از بابت گسترش این نوع از آموزش در کشورشان به وجود خواهد آمد. آنان معتقد بودند که برنامه‌های آموزش از راه دور علوم کتابداری در دو دانشگاه برپاکننده این آموزش، در سطحی نازل و متوسط می‌باشد که به وضعیت حرفه کتابداری بیش از هر چیز دیگری آسیب می‌رساند و اینچنین برنامه‌هایی اثر مخرب بر کیفیت آموزش کتابداری در کشور پاکستان خواهد داشت» (Khalid 1999).

در کنفرانس پالس^۱ که درباره آموزش کتابداری در سال ۱۹۹۰ در کشور پاکستان برگزار شد، از دانشگاه باز علامه اقبال^۲ درخواست می‌شود برنامه‌های خود در زمینه علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی را متوقف کند، زیرا فاقد تمام پیش‌شرط‌های لازم برای آموزش تخصصی این حرفه است. در این کنفرانس مطرح می‌شود که برنامه‌های اعلام‌شده از سوی این دانشگاه، یک خطای آشکار از نظر اصول ابتدایی دارد، یعنی ناتوانی نظام آموزش از راه دور کتابداری در برطرف‌نمودن مواردی نظیر امکانات سکونتی برای دانشجویان، ایجاد ارتباط قوی و متمرکز بین دانشجو و استاد، دسترسی دانشجویان به کتابخانه و آزمایشگاه، و ایجاد هنجارهای اخلاقی و حرفه‌ای در میان دانشجویان جدیدالورود. علاوه بر این، کنفرانس مذکور به این هم بسنده نمی‌کند و از کمیسیون اعطای بورس‌های تحصیلی دانشگاهی و نیز دولت پاکستان درخواست می‌کند که به دلیل صیانت از ماهیت حرفه کتابداری که به خاطر نفوذ بی‌سابقه هزاران دارنده مدرک کتابداری که حداقل الزامات حرفه‌ای را ندارند، تهدید می‌شود، باید در این زمینه مداخله نمایند (Siddiqui and Mohammad 1991).

علاوه بر این موارد، دیگر تهدیداتی که برای رونق آموزش از راه دور در این حرفه مطرح می‌کنند افزایش کمی فارغ‌التحصیلان این نظام آموزشی بدون شناخت نیازهای جامعه و به خصوص نیازهای بازار کار حرفه کتابداری است. در مواجهه با این چالش، برخی بر این باورند که افزایش برونداد کمی فارغ‌التحصیلان کتابداری از سوی مدارس و دانشکده‌های کتابداری صرفاً باید برای تأمین نیازهای اطلاعاتی و علمی مردم جامعه باشد. اما برخی بر این تأکید دارند که این برونداد باید متناسب با پوشش دادن فرصت‌های شغلی

¹ PULSAA Conference

² Allama Iqbal open university

در بازار این حرفه باشد. از همین بابت است که «حمید رحمان» مخالفت خود را با نام‌نویسی هزاران دانشجو، بدون در نظر داشتن نیازهای بازار کار که موجب تخریب هنجارها و اصول اخلاقی در این حرفه و نیز موجب اشباع بازار کار و بیکاری افراد خواهد شد، اعلام می‌کند (Rehman 1994).

در کشور هند، «جیوان» معتقد است که تصویر نادرستی از حرفه کتابداری در این سرزمین شکل گرفته و دیگر نباید اجازه داد با ورود غیر کارشناسانه نیروهای نه‌چندان قوی از طریق آموزش از راه دور، شرایط را بدتر جلوه دهیم. همچنین مطرح می‌سازد که اخیراً رشد چشمگیری در دوره‌های علوم کتابداری از طریق آموزش از راه دور توسط دانشگاه‌های هندی در حال شکل‌گیری است و بی‌آن‌که ضروریات معین و قانونی دوره‌های آموزشی خود را از طریق متخصصین، مطالعه و ارزیابی نمایند، بی‌درنگ وارد این عرصه شده‌اند. وی برای دوره‌های آموزش از راه دور کتابداری لقب «بازار» را به کار می‌گیرد و بیان می‌دارد که این بازار در کشور هند شدت گرفته است. اما همچنان دارندگان مدارک کتابداری از طریق آموزش‌های متعارف، هم‌اکنون شمارشان از تعداد فرصت‌های شغلی موجود برای کتابداران در کشور هند فراتر رفته است (Jeevan 1999).
شاید به دلایل زیر، نتایج به‌دست آمده از نظام آموزش از راه دور در حوزه علوم کتابداری را نمی‌توان مطلوب و رضایتبخش دانست:

۱. حمایت ناکافی از یادگیرنده،
۲. احساس انزوای به دلیل عدم تعامل با دیگر دانشجویان،
۳. تمرکز صرف بر برنامه‌های مکاتبه‌ای،
۴. تأخیر طولانی در ارائه پاسخ به یادگیرندگان.

اگرچه ابتدایی‌ترین علت پیدایش آموزش از راه دور را می‌توان در ناتوانی نظام آموزش سنتی برای پاسخگویی به تقاضای کثیر داوطلبان ورود به این نظام جستجو کرد، ولی پیش از این هم در محیط‌های کتابخانه‌ای برای کتابدارانی که قادر به حضور مستمر در دوره‌های متعارف آموزش دانشگاهی برای تقویت بنیان‌های علمی - مهارتی خود نبوده‌اند، به یک نظام آموزشی احساس نیاز می‌شد، و برنامه‌های آموزشی که هر از مدتی و به شیوه رفع تکلیف از سوی سازمان‌ها اجرا می‌شد، برای این منظور کفایت نمی‌کرد.

آموزش از راه دور کتابداری می‌خواهد این خلأ را برطرف سازد. در واقع یک پیش‌فرض کلی این است که آموزش از راه دور، بدون چون و چرا، یک گام به جلو محسوب می‌شود.

با این حال، حتی در جوامعی که دسترسی همگانی به فناوری‌های رایانه‌ای امری است دست‌یافتنی، نظام آموزش از راه دور منتقدان پرشوری دارد. «گرای» واداشتن به تغییر در یک محیط آموزشی را به‌طور سنتی از جانب مسئولین با تنبلی و رخوت همراه می‌داند و معتقد است که ما باید در خارج از حرفه خود، دیگر مدل‌های رفتاری را نیز جستجو و آن را درک کنیم تا بتوانیم آن را بهتر انجام دهیم (Gray 2003). بنابراین هرگونه حرکت جدید، درس‌ها و تجارب خوبی برای خدمات کتابداری است تا این حرفه بتواند برای توسعه و پیشرفت جامعه، از ساختارهای آموزشی و نیروی بامهارت در خدمات کتابداری بهره‌بردار.

۷. هماهنگی توسعه آموزشی با نیازهای بازار کار و دیگر عوامل مؤثر

رویکرد به آموزش از راه دور با توجه به ضرورت‌های آموزشی در کشورها شکل گرفته. اگرچه صاحب‌نظران در مورد ماهیت آموزش از راه دور توافق ندارند، ولی در تقابل با نظام سنتی آموزش، این نظام را حاصل دستاوردهای نوین دانش بشری و تکامل عرصه‌های علوم و فناوری می‌دانند و روندی رو به گسترش را برای آن متصور هستند. همواره برای دولت‌ها در همه جوامع، مسئله تخمین میزان نیاز و ظرفیت برای رشد و توسعه آموزش عالی در جامعه، مسئله‌ای پیچیده و بغرنج بوده. با بررسی رشد آموزش عالی در کشورهای توسعه‌یافته و همچنین در حال توسعه درمی‌یابیم که این گسترش صرفاً از نیازهای حرفه‌ای بازار کار اثرپذیر نبوده، بلکه عوامل دیگری هم در این فرایند دخیل بوده‌اند.

برنامه‌ریزی آموزشی به‌منظور پاسخگویی به تقاضاهای بازار کار برای نیروی انسانی متخصص و ماهر، از توجه خاصی هم در کشورهای پیشرفته و هم در حال توسعه برخوردار بوده است. بسیاری از کشورها به‌دلیل تقاضاهای فراوان بخش اقتصاد برای نیروی کارآمد، به اعمال سیاست توسعه در امر دسترسی به آموزش عالی پرداخته‌اند.

در بسیاری از کشورها نیز بررسی‌هایی دربارهٔ وضعیت فارغ‌التحصیلان انجام گرفته و تلاش‌هایی در جهت پی‌بردن به نیازها و انتظارات کارفرمایان، و بررسی آزمون‌های استخدامی برای فارغ‌التحصیلان شده و مرحلهٔ گذار آن‌ها از آموزش عالی به محیط کار و تجربهٔ اشتغال را مورد تحلیل قرار داده‌اند. این قبیل تحقیقات نشان‌دهندهٔ توجه روزافزون دولت‌ها در بسیاری از کشورها به این پرسش است که چگونه پیوندهای بین آموزش عالی و بازار کار باید تقویت گردد و تناسب حرفه‌ای آموزش عالی افزایش داده شود.

هنوز هیچ روش قابل اعتمادی برای پیش‌بینی دقیق میزان تقاضا برای نیروی کار متخصص وجود ندارد. اغلب پیش‌بینی‌ها براساس چهار روش زیر انجام می‌شود: برآوردهای کارفرمایان از نیروی انسانی ماهر مورد نیاز، تجربه‌های بین‌المللی، نسبت‌های ثابت شغل و جمعیت، و تعمیم نتایج حاصل از تجربه‌های گذشته.

حتی امروز پس از چندین دهه نومی‌دی در مورد پیش‌بینی‌ها، اعتقاد معمول بر این است که عرضهٔ مقاطع تحصیلی در آموزش عالی باید حداقل تا حدودی با حدس و گمان‌ها و برآورد تقاضاهای آتی برای فارغ‌التحصیلان انجام گیرد. بنابراین پیش‌بینی نیروی انسانی می‌تواند مبنایی را برای برنامه‌ریزی، طبقه‌بندی، اندازه، و ترکیب نظام آموزش عالی فراهم نماید. در برخی از کشورها نیز گسترش آموزش عالی صرفاً واکنشی در برابر تقاضاهای شدید خصوصی و فشارهای اجتماعی برای آموزش بوده است.

تقاضای فردی و اجتماعی برای آموزش، مبنایی برای برنامه‌ریزی رشد آموزش عالی شمرده می‌شود. در سال‌های اخیر در بسیاری از کشورها تقاضاهای خصوصی زیادی برای آموزش عالی وجود داشته. رشد سریعی که در تعداد پذیرفته‌شدگان آموزش عالی در سراسر جهان پدید آمد در اکثر موارد پیش از آن که ناشی از برآورد نیازهای بازار کار باشد، واکنشی در برابر فشارهای شدید مردمی در دسترسی برابر به آموزش بود. عوامل سیاسی و فرهنگی نیز اغلب به همان اندازه اهمیت دارند و مؤثرند.

در مطالعهٔ تطبیقی «مؤسسهٔ بین‌المللی برنامه‌ریزی آموزشی»^۱ در مورد بیست‌ویک کشور پیشرفته و در حال توسعه، آمده است که: برنامه‌ریزی آموزشی باید بر پایهٔ ترکیبی از دو رویکرد «نیروی انسانی» و «تقاضای اجتماعی» استوار باشد. برای پاسخگویی به

^۱ International Institute For Educational Planning (IIEP)

انتظارات فزاینده و دستیابی به جامعه‌ای برخوردار از حقوق یکسان، باید به تقاضاهای اجتماعی برای آموزش توجه شود (Sanayal 1987,75).

این عوامل موجب گسترش ساختار آموزش عالی در کشورها شد. بنابراین در مواجهه با نظام آموزش از راه دور نمی‌توان توسعه و رشد آن را تنها از یک جنبه - یعنی رشد کمی بدون لحاظ کیفیت آموزشی - مورد انتقاد قرار داد. اگرچه این خود باید در ساختارمند نمودن آموزش از راه دور مورد توجه و ارزیابی عمیق برنامه‌ریزان ذیربط قرار بگیرد، ولی باید دانست که توسعه آموزش عالی به‌طور کلی و نظام آموزش از راه دور به‌طور خاص در اغلب کشورها (چه پیشرفته و چه در حال توسعه) بازخوردی از ضرورت‌های چندگانه نظیر تقاضای بازار کار برای نیروی انسانی ماهر، پاسخ به درخواست‌های اجتماعی برای آموزش، انگیزه‌های شخصی مانند افزایش درآمد برای ادامه تحصیل، سیاست دولت‌ها برای گسترش آموزش عالی به‌منظور برابری افراد در ادامه تحصیل، و عوامل متعدد دیگر می‌باشد.

۸. رسانه‌ها: تغییر و تحول در آموزش

«آولت»^۱ آموزش را تابعی از عوامل مختلفی تلقی می‌کند که تنها به وجود استاد و دانشجو و مکان آموزشی محدود نمی‌شود، بلکه امروزه به مدد فناوری‌های نوین اطلاعاتی، ارکان اصلی آموزش دچار تغییر و تحول بنیادین شده است (دلیلی و دیانی ۱۳۸۷). همچنین «میکائیل مور» و «کریس لامبرت» نشان می‌دهند که آموزش از راه دور، با فناوری ارتباطات است که مشخص می‌شود و درضمن با آن هویت و معنا پیدا می‌کند (Moore and Lambert 1996).

آموزش از راه دور باید بر موانع مکانی و زمانی خود فائق آید. این موانع را می‌توان از طریق توسعه وسایل ارتباطی برطرف ساخت. رسانه‌های آموزشی می‌توانند نویدبخش ارائه فرصت‌های برابر آموزشی برای هر یک از یادگیرندگان باشند. در سال‌های اخیر، علاقه فزاینده‌ای در استفاده از شبکه‌های الکترونیکی برای پشتیبانی از یادگیری در سراسر دنیا به وجود آمده است. این کار به وسیله کنفرانس‌های رایانه‌ای و فراهم نمودن دسترسی به کتابخانه‌های الکترونیکی و آموزش چندرسانه‌ای صورت می‌گیرد؛ زیرا آموزش از راه

¹ Ault

دور روشی مؤثر برای کشورهای در حال توسعه اعلام شده و در این کشورها، نیاز به آموزش جمعیت بسیاری وجود دارد که از لحاظ جغرافیایی پراکنده هستند (Madon 2000).

پیشرفت در ارتباطات راه دور و فناوری‌های رایانه‌ای در دو دههٔ اخیر، در عرضه و تقاضا برای آموزش از راه دور بسیار مؤثر بوده است؛ آنچنان که در آمریکا در اوایل سال ۱۹۹۰ کل نام‌نویسی برای برنامه‌های آموزش از راه دور ۸ میلیون نفر محاسبه شده، که در مقایسه با سال‌های پیش از دسترسی عمومی و گسترش فناوری‌های آموزشی، رشد بسیار فزاینده‌ای داشته است (Keegan 1990).

به دلیل اینکه در دو دههٔ گذشته، شاهد پیشرفت‌های سریعی در آموزش از راه دور بوده‌ایم، با بهبود سطح دسترسی‌پذیری فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی، نهادها، آموزشگران و یادگیرندگان، بیش از پیش از نظام آموزش از راه دور استقبال خواهند نمود.

به همین منظور «حمید دلیلی» در مطالعهٔ خود به بررسی تمایل دانشجویان، اعضای هیئت علمی، و نیز کتابداران به استفاده از منابع دیجیتالی در برنامه‌های آموزش از راه دور در ایران می‌پردازد و نشان می‌دهد که به صورت معناداری، تمایل آن‌ها به منابع دیجیتالی بیش‌تر از منابع چاپی است. نتیجهٔ تحقیق «دلیلی» نشان می‌دهد که برای تغییر و تحول در زمینهٔ آموزش از راه دور در ایران، می‌باید امکانات لازم از نظر فناوری‌های پویای ارتباطی فراهم شود و مراکز اطلاع‌رسانی، آموزشی و پژوهشی به‌طور مستمر، گسترده و روزافزون به هم مرتبط گردند. همچنین، مشخص می‌کند که تا وقتی دانشگاه باز، امکانات قوی و نظام‌های اطلاع‌رسانی قدرتمندی در دسترس نداشته باشد، روند تکامل آموزش و پژوهش شتابی نخواهد داشت (دلیلی و دیانی ۱۳۸۷).

دیگر کارهای پژوهشی و آماری هم نشان‌دهندهٔ استقبال از بهره‌گیری رسانه‌ای در امر آموزش می‌باشند. همچنان‌که به‌منظور تعیین نیازهای آموزشی در کشور استونی یک پرسشنامه توسط انجمن کتابداران این کشور تهیه و بین اعضا توزیع شد که تحلیل پاسخ‌ها نشان می‌دهد که ضروری است آموزش و یادگیری تقریباً در تمامی زمینه‌ها مبتنی بر فناوری‌های جدید اطلاعاتی باشد (Talvi 1996).

فناوری‌های رایانه‌ای که ارتباطات چندرسانه‌ای اینترنتی و مبتنی بر وب را ارائه می‌دهند هم‌اکنون متداول شده‌اند و حتی بیش‌ترین رسانه مؤثر در خلق و توزیع دانش و مهارت‌ها در آموزش از راه دور به حساب می‌آیند، تا آنجا که «چادهری» مطرح می‌سازد که گسترش اخیر ریزرایانه‌ها و سقوط قیمت این وسایل، یک فرصت جدید و باورنکردنی برای کشورهای در حال توسعه آسیایی به منظور بهره‌گیری از این امکانات ایجاد نموده تا از این فرصت به نفع آموزش کتابداری در مدارس و دانشگاه‌های خود بهره‌برند (Chaudhry 1988). به همین خاطر یکی از امتیازات آموزش از راه دور برای کشورهای در حال توسعه، هزینه‌رو به کاهش فناوری رایانه‌ای، و سرعت و ظرفیت فزاینده رایانه‌ها در مقایسه با قیمت آن‌ها است.

فناوری ارتباطات امکان می‌دهد که آموزش از راه دور فرصت‌هایی را برای حضور یادگیرندگان و مربیان در یک جهان مجازی خلق نماید. مدل آموزش از راه دور، فناوری‌های پیشرفته‌ای را در اینترنت و وب برای پل زدن میان فاصله فیزیکی بین یادگیرندگان و مربیان از طریق گروه‌های بحث کلاسی به کار می‌برد.

با پیشرفت فناوری‌های ارتباطی و مخصوصاً رسانه‌های مبتنی بر وب در سال ۱۹۹۰، آموزش از راه دور به شکل جدیدی از جریان انتقال اطلاعات در زمینه تعلیم و آموزش درآمد. اگر این فناوری‌ها به درستی به کار گرفته شوند، می‌توانند از یک نظام تعاملی دوسویه بین آموزشگران و یادگیرندگان حمایت کنند. این امکانات، فرصت‌ها و چالش‌هایی را برای کتابداران و متخصصان اطلاع‌رسانی به منظور ارائه شکل جدیدی از خدمات اطلاع‌رسانی برای شمار زیادی از یادگیرندگان و آموزشگران در این نوع از آموزش و مؤسسات آموزشی راه دور به وجود خواهد آورد.

فناوری اطلاعات و ارتباطات، گزینه‌های بسیاری را برای پرداختن به آموزش مداوم ارائه می‌دهد. همچنین شبکه‌های ارتباطی کتابخانه‌ها، مراکز اطلاع‌رسانی، مدارس، و دانشگاه‌ها از طریق اینترنت فرصت خوبی را برای گسترش آموزش از راه دور فراهم می‌کنند. آموزش، آموزشگر، و یادگیرنده به‌طور فعال توسط شبکه‌های الکترونیکی حمایت می‌شوند تا به‌طور گسترده به سوی فضای آموزشی خلق شده به وسیله این فناوری‌ها هدایت شوند. اینترنت یک رسانه مناسب برای پرداختن به دوره‌های آموزش از راه دور است و به‌عنوان یک ابزار برای آموزش، اینترنت می‌تواند به منزله یک ابزار ارتباطی

چند منظوره به ارائه خدمات پردازد. اینترنت همچنین از مفهوم آموزش باز حمایت می‌کند؛ یعنی به یادگیرندگان امکان متصل شدن به منابع آموزشی تحت شبکه و همچنین جستجوی منابع آموزشی در روندی که متناسب با نیازهای آنان باشد را می‌دهد.

ارائه سطح عالی از دسترسی به وسیله نظام‌های شبکه‌ای، ارتباطات الکترونیکی، ارتباطات همزمان و غیرهمزمان از طریق اینترنت، نقطه عطفی در پیشرفت آموزش از راه دور برای کتابداران محسوب می‌شود. روند پیوستگی و دوام در نظام آموزش از راه دور با تداوم گسترش تعداد سازمان‌هایی که به تجهیزات ارتباطات راه دور و تجهیزات رایانه‌ای مجهز باشند ادامه خواهد یافت.

قابلیت‌هایی که اینترنت و شبکه جهان گستر وب برای آموزش از راه دور می‌توانند فراهم کنند عبارت‌اند از:

۱. آماده‌ساختن یادگیرندگان برای برقراری ارتباط با دوره‌های آموزشی، تا یادگیری برای آنان میسر و راحت باشد؛
۲. امکان یادگیری متناسب با توانایی و سرعت عمل یادگیرندگان؛
۳. امکان دادن به یادگیرندگان برای استفاده از دوره‌های آموزشی در روندی که متناسب با نیازشان باشد؛
۴. ابزاری با سرعت عمل بالا برای اصلاح و تعمیم مواد آموزشی در مقایسه با مواد چاپی؛
۵. قابلیت استفاده مجدد از منابع آموزشی موجود در شبکه از طریق ایجاد پیوندهایی برای دوره‌های آموزش الکترونیکی که قبلاً برگزار شده‌اند و اکنون در وب، آرشیو شده‌اند.

اهمیت گسترش دسترسی کشورهای در حال توسعه به اینترنت به وسیله دولت‌ها و سازمان‌های بین‌المللی و صاحب‌نظران و کارشناسان ارتباطات و توسعه مورد تأیید قرار گرفته است. عقیده اکثریت قریب به اتفاق این است که اینترنت و فناوری‌های وابسته به ارتباطات راه دور باید به‌عنوان زیرساخت ملی و راهبردی قلمداد شوند. برقراری چنین زیرساخت‌های راهبردی برای کشورهای در حال توسعه، حیاتی به نظر می‌آید؛ زیرا ارتباطات می‌تواند باعث بهبود بهره‌وری اقتصادی، حاکمیت، آموزش، بهداشت و سلامت، و کیفیت زندگی شود. این یافته‌ها نشان می‌دهد که ارتباطات گسترده در درون

کشورهای در حال توسعه باعث بهبود زیرساخت کلی اطلاعات در این کشورها می‌شود و در نتیجه تغییرات مثبتی را در جهت بهبود سیاسی - اقتصادی آنان موجب خواهد شد. اما استفاده گسترده از هر نوع فناوری و وارد شدن آن به نظام آموزشی، به کیفیت زیرساخت‌ها بستگی دارد، که بنیان آموزشی را تشکیل می‌دهند و از آن حمایت می‌کنند. طبیعی است که کشورهای توسعه یافته به خاطر پیشرفت‌های صنعتی و فناورانه، قادر به ساخت و کاربرد پیشرفته‌ترین رسانه‌ها (نظیر فیبر نوری و ویدیوتکس) در عرصه آموزشی خود هستند؛ در حالی که کشورهای در حال توسعه که چنین امکاناتی را کم‌تر دارند یا اصلاً ندارند و با مشکلات مالی فراوانی روبرو هستند، تنها می‌توانند از رسانه‌های ساده‌تر و کم‌هزینه‌تر در آموزش از راه دور بهره ببرند.

نحوه به کارگیری تجهیزات فناورانه و نیز نوع رسانه‌ها در آموزش از راه دور در حرفه کتابداری، بخشی از آن به ایجاد سخت‌افزارهای ارتباطی و زیرساخت‌های لازم بستگی دارد، و بخشی هم به کاربران و در واقع مخاطبان آموزشی در این نظام برمی‌گردد. از نظر به کارگیری و ایجاد زیرساخت‌های فناورانه آموزش از راه دور، آنچه که با توجه به کاربران نظام آموزشی در کشورهای در حال توسعه باید مورد توجه و تحلیل مدیران در مراکز آموزش از راه دور کتابداری قرار بگیرد شامل این نکات می‌شود:

۱. تجربه دانشجویان و کتابداران تحت آموزش در کشورهای در حال توسعه در فناوری ارتباطات و اطلاعات، نسبتاً کم است و تنها شاید از یک تجربه کاربرد شبکه در محیط کتابخانه برخوردار باشند.
۲. این طور به نظر می‌آید که حتی وقتی کتابداران و دانشجویان به رایانه دسترسی دارند، دانش آنان در این باره خیلی کم می‌باشد و بنابراین هنوز به زمان قابل توجهی برای مهارت در تکنیک‌ها نیاز دارند.
۳. برخی از یادگیرندگان نسبت به این ابزارها احساس ناآشنایی، و نسبت به قابلیت‌های خود در استفاده از این فناوری‌ها احساس عدم اطمینان دارند و در نتیجه نیاز به حمایت و دلگرمی دقیقی از جانب برنامه‌ریزان آموزشی خواهند داشت.
۴. هزینه‌های تجهیز و ارتباط رایانه‌ای، تعدادی از یادگیرندگان را برای استفاده از دوره‌های آموزشی مبتنی بر وب، محدود و محروم ساخته است.

۵. کمبود حمایت فنی و خودآموزی می‌تواند به استفاده نادرست از ابزارهای نرم‌افزاری منجر گردد.

انتخاب رسانه برای آموزش از راه دور بستگی به ماهیت موضوع آموزش، وجود زیرساخت‌ها، سطح دانش و مهارت‌های اولیه یادگیرندگان، و سطح دسترسی یادگیرندگان و آموزشگران به آن رسانه دارد. از طرف دیگر می‌توان گفت که انتخاب رسانه آموزشی، ارتباط گسترده‌ای با بودجه‌های اختصاص یافته برای توسعه دوره‌های آموزشی در هر کشور خواهد داشت.

«طالب‌زاده» و «حسینی» مفهوم وسیع‌تری برای رسانه آموزشی قائل، و معتقدند که فناوری ارتباطات، فراتر از کاربرد ابزار و وسایل آموزشی است و بیش‌تر از مجموعه قسمت‌های متفاوت تشکیل‌دهنده آن، معناپذیر است و عبارت است از روش یا راه منظم طراحی، اجرا، و ارزشیابی کل فرآیند تدوین و یادگیری با توجه به هدف‌های ویژه و بهره‌گیری از یافته‌های پژوهشی در روانشناسی و برقراری روابط انسانی و به‌کارگیری ترکیبی از منابع انسانی و غیرانسانی به‌منظور تحقق یادگیری عمیق‌تر، مؤثرتر و پایدارتر (طالب‌زاده و حسینی ۱۳۸۶).

با همه این اوصاف، فواید زیاد فناوری اطلاعات در سهولت ارائه اطلاعات در سراسر دنیا و همچنین نقش مرکزی اطلاعات در اقتصاد نوین جهانی، فناوری اطلاعات را در هزاره سوم به شکل یک نیروی محرکه درخواهد آورد. برخی از تحقیقات میدانی که درباره ارتباطات و اطلاعات صورت گرفته، با این نظر خوشبینانه تعارض دارند. این تحقیقات نشان می‌دهند که عرضه فزاینده اطلاعات، الزاماً به بهبود سطح زندگی همگانی نمی‌انجامد؛ بلکه برعکس ممکن است موجب فقر نسبی شود. روزه‌روز روشن‌تر می‌شود که همزمان با عرضه انبوه اطلاعات در جامعه، فقرا فقیرتر و ثروتمندان ثروتمندتر می‌شوند. محققان از این موضوع با عنوان «شکاف دانش»، «شکاف اطلاعاتی» و «شکاف ناشی از ارتباطات» نام می‌برند (هاروویتز ۱۹۹۳).

اهمیت اینترنت به‌عنوان ابزاری قدرتمند برای مشارکت در توسعه، به‌وسیله «جوزف استیگلیتز»^۱ در اولین کنفرانس شبکه توسعه که در آلمان در دسامبر ۱۹۹۹ برقرار شد،

^۱ Joseph Stiglitz

مورد تأکید قرار گرفت. وی خاطر نشان ساخت که در کار توسعه این شبکه عظیم، هم موقعیت‌ها و هم خطراتی وجود دارد. از جنبه خطرات، رشد اینترنت در ایالات متحده و دیگر کشورهای توسعه یافته بسیار بیش تر از کشورهای در حال توسعه بوده است. این مسئله ممکن است اینترنت را به صورت ابزاری برای افزایش و نه کاهش شکاف بین کشورهای توسعه یافته و کشورهای در حال توسعه در آورده (ساعی ۱۳۸۸). به هر حال برای کشورهای در حال توسعه و جهان سومی که با مشکلات فقر و سواد مواجه‌اند، فناوری اطلاعات می‌تواند به عنوان یک خطر و چالش برای اقتصاد نوپای آنان نیز مطرح باشد. زمانی که سیاستگذاران و برنامه‌ریزان همه کشورهای در حال توسعه با روند دشوار انتخاب بین رهیافت‌های آموزشی و راهبردهای اطلاعاتی به منظور استفاده برای دستیابی به اهداف توسعه درگیر هستند، باید توانایی‌ها و ظرفیت‌های انگیزشی و اطلاعاتی رسانه‌های مختلف، یعنی ویژگی‌های خاص و تأثیرات هر یک از آن‌ها بر فرد و اجتماع را از کارشناسان علم اطلاع‌رسانی فراگیرند.

۹. برنامه‌ریزی آموزشی

در برابر گسترش فناوری‌های نوین ارتباطی، جهانی شدن، و رشد جوامع اطلاعاتی، یک مأموریت جدید برای تربیت متخصصان اطلاع‌رسانی به منظور کمک نمودن به جوامع خود برای ورود به عصر اطلاعات، به آموزش کتابداری محول شده است. آموزش کتابداری باید بر یک ساختار مناسب متمرکز باشد تا قادر به برپا نمودن مراکز اطلاع‌رسانی برای مرتبط ساختن مردم جامعه خود با نیازهای اطلاعاتی شان در یک محیط اطلاعاتی باشد.

لازم است که دولت‌های جوامع در حال توسعه، کتابداران را به عنوان ابزاری کارآمد و سودبخش برای انجام گذار اجتماعی و اقتصادی جامعه خود، به حساب آورند. به هر حال مسئله بر سر ایستایی و ماندگاری کتابدارانی است که هنوز برای خود نقش رهبری را در دفاع از کتابداری به عنوان یک حرفه کلیدی در پیشرفت جامعه قائل نشده‌اند. در این روند، آموزش کتابداری تا حدودی مقصر و محل انتقاد می‌باشد، زیرا آن مهارت‌های ضروری را که کتابداران برای اطمینان و اعتماد به نفس از حیث برعهده گرفتن این نقش رهبری نیاز دارند، به آن‌ها ارائه نکرده است. «ویلیامز» و «آتان» بر این باورند که یک

انجمن کتابداری قدرتمند می‌تواند تأثیر مثبتی بر سیاست‌ها و نگرش دولت‌ها در قبال آموزش کتابداری داشته باشد (Williams and Atan 1987).

خاتمه‌دادن به برنامه‌های بنیانی و اصیل در آموزش کتابداری و جایگزین نمودن برنامه‌هایی که به‌طور کلی بر فناوری مبتنی هستند نیز راه‌حل نهایی این مشکل نخواهد بود؛ زیرا اگرچه فارغ‌التحصیلان می‌توانند مهارت‌های فناوری اطلاعات را کسب نمایند، ولی فاقد دانش‌های بنیادین و کارکردهای اصیل علوم کتابداری (نظیر مجموعه‌سازی، سازماندهی اطلاعات، و خدمات مرجع) خواهند بود. بنابراین آنان قادر به حضور مؤثر در کتابخانه‌های خود نخواهند بود و در نتیجه توانایی ایفای حداقل وظایف خود را هم از دست خواهند داد.

مشکل دیگر، نبود دوره‌های آموزشی است که بتوانند فارغ‌التحصیلانی صلاحیت‌دار را پرورش دهند که برای کارکردن با فناوری اطلاعات و بهره‌گیری از محصولات جدید (مانند نرم‌افزار مدیریت پایگاه‌ها و نرم‌افزارهای کتابشناختی برای مدیریت اطلاعات) توانمند باشند. لازم است برنامه آموزش کتابداری دربرگیرنده مؤلفه‌های متنوعی نظیر مهارت‌های اساسی رایانه، نظام‌های پیشرفته کتابداری، ابزارهای اینترنتی، بازیابی و جستجوی اطلاعات در اینترنت، ایجاد پایگاه اطلاعاتی، نشر الکترونیکی، شیوه‌های تحلیل اطلاعات، و مشاوره و آموزش کاربران نیز باشد.

مسئله دیگری که کشورهای در حال توسعه را به‌صورت جدی تهدید می‌کند مسئله فرار مغزها از این جوامع است که خود می‌تواند یک عکس‌العمل در برابر فقر امکانات آموزشی برای آن‌دسته از متخصصان اطلاع‌رسانی و دانشجویانی تعبیر شود که برای آموزش خود در خارج از کشور (و طبیعتاً در جوامع توسعه‌یافته) جستجو و تلاش می‌کنند. این به یک فرار جدی استعدادها از نظام آموزشی در این کشورها منجر شده، که یافتن شغل در خارج کشور را به بازگشت به مشاغل کم‌درآمد در کشور خود ترجیح می‌دهند. بنابراین مدل‌های آموزش از راه دور می‌توانند راه حلی برای این مسئله به‌حساب آیند.

«منصور ساعی» بر این اعتقاد است که آموزش از راه دور در سطح دانشگاه، امید به توقف فرار مغزها را که اغلب کشورهای در حال توسعه به آن دچار هستند را افزایش می‌دهد - فراری که در هنگام نقل مکان تحصیل کرده‌ترین افراد برای کارآموزی به خارج، و برنگشتن حدود ۵۰ درصد از آن‌ها صورت می‌گیرد. برای نظام کلی یک کشور،

آموزش از راه دور نوید افزایش صرفه‌جویی‌ها و کاهش هزینه‌های زیرساختی را می‌دهد. در سال‌های اخیر، تعداد برنامه‌های آموزش از راه دور در کشورهای در حال توسعه با سرعت زیادی در حال رشد بوده، به گونه‌ای که شش دانشگاه از بزرگ‌ترین دانشگاه‌های آموزش از راه دور دنیا، در کشورهای در حال توسعه قرار دارند (ساعی ۱۳۸۸).

تلاش برای حل این مسئله در کشورهای در حال توسعه به منظور جلوگیری از عزیزت استعدادهای جوان و مفید کشور خودی شروع شده و به ارائه طرح‌ها و نظرات مختلفی برای حل این مسئله انجامیده است. در این رابطه «کاترین» راه حل و مدلی را با عنوان «کسب مغزها» برای کشورهای آفریقایی پیشنهاد می‌کند؛ به این صورت که یک طرح همکاری بین دانشگاه‌های آفریقایی جنوبی و دانشگاه‌های آمریکا ارائه می‌دهد که در این برنامه، دانشجویان از بین تمام دوره‌های تحصیلی که در دانشگاه‌های متنوع آفریقایی ارائه می‌شوند (و از طریق وبسایت یا به صورت محلی ارائه می‌شوند) دست به انتخاب می‌زنند. در این طرح، دانشجویان فرصتی پیدا می‌کنند تا در طول برنامه برای چند هفته هم که شده، دانشگاه‌های آمریکایی را ببینند و در آنجا حضور یابند و با آموزش در آنجا آشنا شوند، ولی اجرای برنامه با مسئولیت و مرکزیت دانشگاه محلی بومن در پره‌توریای آفریقا خواهد بود. از طریق این فرصت، دانشجویان آفریقایی قادر خواهند شد دوره‌های تحصیلی و آموزشی را که هنوز در آفریقا موجود نیست تجربه نمایند، و در عین حال این اطمینان هم وجود خواهد داشت که آموزش آن‌ها در زمینه‌ای از مؤلفه‌های بومی - فرهنگی آفریقا انجام شده و متناسب با نیازهای جامعه آفریقا گذرانده شده است (Catherine 2007).

در این نوع آموزش، یادگیری در سطح بهینه آن هنگامی حاصل می‌شود که به عوامل روانشناختی و عاطفی توجه شود. در صورت توجه به عوامل انسانی می‌توان ادعا داشت که پیشرفت تحصیلی دانشجویان آموزش از راه دور، حتی بهتر از دانشجویان نظام‌های آموزش متعارف خواهد شد؛ از این رو باید به اهمیت توسعه روابط انسانی در آموزش از راه دور نظر داشت. بنابراین می‌توان گفت که مشاوره و نظارت و راهنمایی در آموزش از راه دور می‌تواند بسیاری از موانعی را که بر سر راه یادگیری دانشجویان این نظام وجود دارد، برطرف سازد.

از آنجا که نظام آموزش از راه دور، یادگیرنده محور است و در بیش تر اوقات، خود دانشجو به تنهایی و بدون دسترسی مستقیم به استاد باید به مطالعه پردازد؛ از این رو

ویژگی‌های فردی و به‌خصوص انگیزه یادگیرنده بسیار مهم است. بهبود مهارت‌های شغلی برای کسب شغل بهتر یا درآمد بیش‌تر یا پیشرفت در شغل موجود، بخش عمده‌ای از انگیزه‌های شخصی یادگیرندگان به حساب می‌آید.

شباهت‌هایی از نظر دروس منتخب و ارائه‌شده در دوره‌های تحصیلی آموزش از راه دور با دوره‌های آموزش سنتی وجود دارد، ولی کارکرد و شیوه کاری آن‌ها به‌طور واضحی با هم متفاوت است. تخصص و کارآیی یک مربی در محیط کلاس درس سنتی نیازمند به آزمون‌های مداوم و پی‌در پی از دانشجویان است، ولی این کار در زمانی که ارتباط و تماس مربی - دانشجو کم باشد میسر نیست.

در نظام آموزش از راه دور به دلیل کمبود ساعت‌های حضور و تماس یادگیرنده در کلاس درس و برای جبران نمودن بخشی از کمبود ارتباط، برنامه‌های متنوعی اجرا می‌شود. این برنامه‌ها در حکم واسطه آموزشی، برقراری تعامل و ارتباط یادگیرندگان و آموزش دهنده را ساده‌تر خواهد نمود. از جمله این واسطه‌های آموزشی، اختصاص ناظران مشاور آموزشی، تشکیل گروه‌های همدرس، تعامل دوسویه توسط ابزارهای نوین فناوری، راه‌اندازی شبکه‌های رسانه‌ای آموزشی، و راه‌اندازی کلاس‌های رفع اشکال می‌باشد.

علوم کتابداری حوزه‌ای دائماً در تغییر است و این یک عامل بسیار مهم و مؤثر بر برنامه‌های آموزش از راه دور آن است. طراحان آموزش در این حوزه باید هر از مدتی اقدامات پژوهشی برای ارزیابی دوره‌های تحصیلی خود به‌عمل آورند. مروری بر دوره‌های آموزشی بسیاری از دانشگاه‌ها حاکی از آن است که شماری از موضوعات روزآمد و جدید، مورد توجه گروه‌های کتابداری قرار گرفته است که فناوری اطلاعات و ارتباطات، سواد اطلاعاتی، نظام‌های اطلاعاتی، جامعه اطلاعاتی، مدیریت دانش و اطلاعات، و جنبه‌های اقتصادی اطلاعات را شامل می‌شوند. این خود نشانی است از این که مفاهیم و موضوعات فناورانه در برنامه‌های آموزش کتابداری، پیشرفت داشته.

«یعقوبی» و «ملک محمدی» در مقاله‌ای با عنوان «ویژگی‌های مطلوب دانشجویان و اعضای هیئت علمی در یادگیری الکترونیکی در آموزش عالی ایران: دیدگاه دانشجویان دوره‌های مجازی» به بررسی مؤلفه‌های مهم و اثرگذاری که از نظر این دو گروه در برنامه‌ریزی آموزشی قابل توجه است می‌پردازند و درمی‌یابند که در بین ویژگی‌های مطلوب برای دانشجویان دوره‌های مجازی، اعتماد به نفس و مسئولیت‌پذیری، مشارکت و

خلاقیت، مهارت در فناوری اطلاعات، و عوامل انگیزشی از اولویت بالاتری برخوردارند. مهم‌ترین ویژگی‌های مطلوب اعضای هیئت علمی در یادگیری الکترونیکی از دیدگاه پاسخگویان، مدیریت و تشویق، تعامل مجازی، پشتیبانی از دانشجویان، تعهد الکترونیکی، تأمین محیط تعاملی، و نگرش مثبت به یادگیری الکترونیکی برشمرده شده است. با توجه به نتایج، عوامل مؤثر در موفقیت نظام آموزش الکترونیکی را به دو دسته «عوامل پشتیبانی و محتوا» و «ابزارهای آموزشی» می‌توان دسته‌بندی کرد (یعقوبی و ملک‌محمدی ۱۳۸۷).

نکته مهم دیگر، نبود ارتباط بین آموزش ارائه‌شده با موقعیت‌ها و نیازهای واقعی کشورها است. در اینجا نکته اجتماعی مهمی نهفته است: شکافی که بین واقعیت توسعه‌نیافتگی، با آرمان‌ها، نظرات، و روش‌هایی که زیربنای الگوهای آموزشی خارجی است (و کشورهای جهان سوم در پیش گرفته‌اند) وجود دارد. شاید این موقعیت را طرح‌های برنامه‌ریزی و تلاش برای انجام اصلاحات و نوآوری‌هایی که به نگرش‌های فرهنگی جای گرفته در عمق جامعه بی‌اعتنا هستند و خیم‌تر هم بکند (هاروویتز ۱۹۹۳). بنابراین لازم است بازنگری مجددی در دوره‌های آموزشی با رویکردی جدید و مطابق با نیازمندی‌های کنونی و آتی (که چالش‌های پیش روی محیط کاری و بازار کاری حرفه کتابداری هستند) انجام شود.

همگام‌نمودن دروس و مفاد برنامه‌های آموزش از راه دور با واقعیات بازار کار، مسئله دیگری است که باید در طراحی برنامه‌های آموزشی و انتخاب دروس آموزشی برای یادگیرندگان در کشورهای در حال توسعه در نظر داشت. بدنه حرفه کتابداری باید یک ارزیابی دقیق برای تعیین تعداد کامل مشاغل کتابداری موجود در کشور و محاسبه نرخ واقعی رشد یا نزول سالانه آن داشته باشند. در این رابطه تمام کارفرمایان می‌توانند این همکاری و مشارکت را با ارائه جزئیات و مشخصات استخدامی مورد نیاز خود برای مشاغل کتابداری همراه با سازمان‌هایی نظیر انجمن‌های کتابداری به‌عمل آورند.

به‌منظور توانمند ساختن برنامه‌های آموزشی گروه‌های کتابداری و مرتبط‌ساختن آن با بازار کار و جذب دانشجویان بیش‌تر، لازم است که برنامه‌های آموزش کتابداری هم از درون و هم از بیرون متحول شوند. همانند هر رشته تحصیلی مبتنی بر مهارت‌جویی، آموزش‌های کتابداری نیز باید کتابداران را برای کسب مهارت‌های لازم به‌منظور حضور در بازار کار آماده نمایند. برای این منظور، به‌عنوان نمونه مدارس کتابداری آفریقا برای

توسعه برنامه‌های آموزشی، مواردی از قبیل مهارت راه‌اندازی و تعمیر رایانه، چندرسانه‌ای‌ها، مطالعات نشر و رسانه، و فناوری اطلاعات را به دروس آموزش از راه دور خود افزوده‌اند (Ochalla and Bothman 2006).

چالش پیش روی مسئولان آموزش عالی، اعتبارسنجی دروس ارائه‌شده در دانشگاه‌های مجازی و راه دور است تا در نهایت، به تعریف نوینی از تضمین کیفیت برای چنین دروس و برنامه‌هایی منجر شود. سازوکارهای کنونی اعتبارسنجی دانشگاه‌های سنتی، کاربرد چندانی در ارزیابی این گونه دانشگاه‌ها ندارند. «یونیس» پایین‌بودن کیفیت نیروی کار در دانشگاه‌های کشور اردن را مطرح می‌نماید و نظر او این است که اگر در آنجا یک سیستم اعتبارسنجی از کیفیت آموزش کتابداری وجود داشته باشد، مفید خواهد بود؛ زیرا در آنجا تلاشی برای ارزیابی مجدد نظام آموزشی موجود کتابداری و آموزش آن به‌منظور برقراری ارتباط بیش‌تر با نیازهای اطلاعاتی کشور صورت نمی‌گیرد و به همین دلایل تعجب‌آور نیست که این مشکلات برای دیگر کشورهای در حال توسعه هم عمومی و متداول باشد (Younis 2002).

تشخیص و گردآوری محتوای آموزشی مورد نیاز چنین جوامعی باید بسیار دقیق و هوشمندانه انجام پذیرد. برای تعدادی از کشورهای در حال توسعه، «چالش مطلب» ممکن است حتی بزرگ‌تر باشد؛ به این دلیل که:

الف) مطالب برنامه‌های آموزش از راه دور، خصوصیات منحصر به فردی دارد که مربوط به ماهیت درون‌خطی و خدمات ارائه‌شده می‌باشد.

ب) مطالب باید متناسب با نیازهای آموزشی محلی باشد. به‌رغم «چالش مطلب»، به‌نظر می‌رسد که اینترنت نه تنها خدمات آموزش سنتی را در سراسر دنیا ترقی می‌دهد، بلکه روشی را که ما از فرایند یادگیری درک کرده‌ایم و تجربه می‌کنیم، دگرگون می‌سازد (ساعی ۱۳۸۸).

در پویا نمودن و روزآمد ساختن برنامه‌های آموزشی در کشورهای در حال توسعه، استفاده بردن از تجارب و دستاوردهای دیگر کشورها (اعم از توسعه‌یافته و در حال توسعه) در زمینه آموزش از راه دور کتابداری، بسیار ثمربخش و مقرون به‌صرفه خواهد بود و علاوه بر آن، می‌تواند از تکرار اشتباهات جلوگیری کند. کشورهای مختلف روش‌های

متنوعی را برای عملی نمودن و انطباق بهتر برنامه‌های آموزشی با واقعیات موجود در کشور خود اجرا نموده‌اند؛ مانند دانشگاه ایندیانا گاندی در هندوستان که برخی از روش‌ها و زیرساخت‌ها (مانند برپایی مراکز محلی در ایالات مختلف، مراکز تحصیلی در شهرهای مختلف، مشاورین تحصیلی، مواد تحصیلی تولیدشده توسط گروه متخصصان، مراکز کاری برای کسب مهارت‌های عملی در یک برنامه آموزشی راه دور) را فراهم کرده.

بیش تر مشکلات بخش‌های کتابداری از طریق فراهم نمودن منابع کافی مالی حل می‌شود. در این زمینه جذب منابع مالی آژانس‌های اعطاکننده در کشورهای توسعه‌یافته می‌تواند اثربخش باشد. انجمن‌های علوم کتابداری کشورهای جهان سوم در مشارکت با انجمن‌های قوی کشورهای توسعه‌یافته (نظیر انجمن کتابخانه‌های آمریکا) می‌توانند فعالیت‌های آموزشی خود را پیشرفته و توانمند سازند.

با وجود تمام معایب و کمبودهای موجود، برنامه‌های آموزش از راه دور همچنان نقش مهمی در توانمندساختن نیروهای موجود در کتابخانه‌های جهان سوم ایفا می‌کنند. مطالعات انجام‌شده بر روی دانشجویان نشان می‌دهد که آنان معتقدند روی هم‌رفته استانداردهای دوره آموزشی رضایتبخش است و ۸۲٪ آن‌ها تقاضای شدید برای راه‌اندازی سطوح بالاتر تحصیلی در این برنامه‌ها داشته‌اند (Hafez 1992, 34).

مؤسسات آموزش از راه دور برای بقا در صحنه رقابت‌های موجود در سطوح بین‌المللی که به‌طور روزانه با ورود دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی به عرصه آموزش‌های از راه دور همراه است، باید به منطقی‌سازی فعالیت‌های خود از راه ارتقای سطح کارایی و بازدهی خود بپردازند. به‌عبارت دیگر، مؤسسات آموزش از راه دور باید همزمان با پایین نگه‌داشتن سطح هزینه‌های خود، بر کیفیت آموزش‌ها بیفزایند تا بتوانند به بقای خود در صحنه ملی و بین‌المللی ادامه دهند.

۱۰. چالش‌های عمده مدارس کتابداری در کشورهای جهان سوم

تعداد دانشجوی: همچنان که به‌دلیل محدودیت در فرصت‌های شغلی متناسب با سطح آموزشی، تعداد دانشجویان برای ثبت‌نام در مدارس سنتی و غیرروزآمد حرفه کتابداری در کشورهای در حال توسعه در حال تنزل است، اما شرکت و ثبت‌نام دانشجویان در مدارس با برنامه‌های پویا، کاربردی، و فناوری‌محور در حال افزایش و حتی در حال

تثبیت شدن است. بیش تر این مدارس کتابداری، آموزشی را ارائه می دهند که متناسب با شغل های مربوط به اطلاع رسانی و بازار کاری حرفه باشد. بنابراین مدارس و دانشکده های کتابداری در جوامع در حال توسعه، مسئله کمیت دانشجو و در برابر آن، مشکل کیفیت بهینه برنامه های آموزشی را خواهند داشت.

فرصت های شغلی: «دنيس او کالا» فرصت های شغلی موجود در بازار کار کتابداری در آفریقای جنوبی را مورد مطالعه قرار داد و به این نتیجه دست یافت که فرصت های شغلی در بخش های غیر کتابداری به سرعت در حال رشد است (Ochalla 2005). این در صورتی اتفاق خواهد افتاد که آموزش فارغ التحصیلان کتابداری، با مهارت ها و دانش گسترده ای از حوزه های متنوع اطلاعات همراه باشد. بنابراین، این افراد دیگر قادر به کار کردن در هر زمینه مرتبط با اطلاعات خواهند بود. آموزش علوم کتابداری و اطلاع رسانی باید ترکیبی از موضوعات هسته کتابداری و اطلاع رسانی (نظیر مدیریت دانش و اطلاعات، بازیابی و ذخیره و جستجوی اطلاعات، سازماندهی دانش، و فناوری ارتباطات و اطلاعات) باشد.

تأمین بودجه مدارس کتابداری: مدارس کتابداری توسط دولت و از طریق مؤسسات وابسته به آن (مانند دانشگاه ها) تأمین اعتبار می شوند. در کشورهای جهان سومی و در حال توسعه، کتابخانه ها در مقایسه با بسیاری از رشته های علوم کاربردی در سطوح پایینی از بودجه بندی و تأمین اعتبار قرار گرفته اند. از آنجا که آموزش کتابداری به شدت وابسته به مهارت های فناورانه و تهیه زیرساخت های لازم در این زمینه است، از این رو با تأمین بودجه ناکافی، این امر میسر نخواهد شد. حتی ناکافی بودن تأمین بودجه برای تأسیس کتابخانه های جدید و گسترش خدمات کتابخانه ای در کشورهای در حال توسعه، بر فراهم شدن فرصت های شغلی برای فارغ التحصیلان کتابداری هم اثرگذار خواهد بود.

زیرساخت های فناوری در مدارس کتابداری: اگرچه برخی گزارش های اخیر از حضور فعال تر فناوری های ارتباطات و اطلاعات در آموزش علوم کتابداری به منظور آموزش دادن دانشجویان، پژوهش، و مدیریت تصمیم گیری حکایت دارد (Minishi 2003)، اما هنوز ناهمخوانی در ماهیت و سطح دسترسی و استفاده برای سطوح ملی، منطقه ای و سازمانی، پابرجا است. این ناهمخوانی ها در جوامع در حال توسعه می تواند معلول انگیزه های اقتصادی و سیاسی برای سرمایه گذاری در حوزه فناوری نیز باشد.

۱۰-۱. فعالیت‌های مشارکت‌آمیز آموزش کتابداری در جوامع در حال توسعه

عبارات متداول و رایج «اتحاد قدرت است»، «دو نفر بهتر از یکی است»، و «تقسیم‌شدن ما شکست، اما اتحاد ما پیروزی است» اشاره‌ای دارند به ضرورت همکاری در میان افراد، گروه‌ها و جوامع. مفهوم همکاری به‌طور ضمنی نشان می‌دهد که افراد، سازمان‌ها، و ملت‌ها به‌طور دوستانه برای کار با یکدیگر در جهت رسیدن به اهداف عمومی و مشترک موافقت دارند. پیش‌شرط همکاری، توافق طرفین برای حرکت به‌سوی یک سرنوشت مشترک و در نتیجه، پذیرش تعهداتی برای خدمات و فعالیت‌های مشابه و نیز رضایتمندی طرفین از طریق اشتراک در منابع و پذیرش یک سازوکار خاص برای مدیریت منابع و فعالیت‌های همکاری‌ها می‌باشد. فناوری‌های جدید، روند مشارکت را در میان تمام همکاران در برنامه آموزش از راه دور، به‌مراتب ساده‌تر از قبل ساخته و این همکاری شامل یک عمل مشارکت‌آمیز است که توسط نوعی تعهد سازمانی پشتیبانی می‌شود (Neil 1981,128).

نشانه‌هایی از این‌گونه همکاری‌ها را در برنامه‌های «شورای آموزش و پرورش از راه دور»^۱ برای توسعه آموزش از راه دور در کشورهای در حال توسعه می‌توان مشاهده کرد. علاوه بر همکاری‌هایی که از طریق مؤسسات دولتی و بین‌المللی نظیر یونسکو و ایفلا در زمینه آموزش کتابداری و ترویج کتابخانه‌ها صورت می‌گیرد، توافقات خصوصی و غیررسمی نیز می‌توانند فوایدی برای مؤسسات درگیر در آموزش از راه دور، به‌خصوص در کشورهای در حال توسعه به ارمغان آورند.

از جمله فواید این همکاری‌ها می‌توان به استفاده بهینه از منابع موجود، اجتناب از دوباره‌کاری‌های مضاعف، اشتراک مهارت‌ها و تجارب میان کشورها، افزایش کارایی و اثرگذاری، و بهبود روابط متقابل جمعی در یک جامعه و حتی بین کشورها اشاره داشت. از سوی دیگر، همکاری می‌تواند محدودیت‌هایی به‌همراه داشته باشد؛ از قبیل آثار وابستگی، از بین رفتن ابتکار عمل، ایجاد سازمان‌هایی که از پذیرش مسئولیت‌های اصیل خود اجتناب می‌ورزند، مشکلات مالی، و بی‌رغبتی طرفین برای تحویل گرفتن مسئولیت مستقلانه سازمان‌های خود.

¹ Distance Education and Training Council (DETC)

سرگذشت همکاری در سازمان‌های آموزش کتابداری و اطلاع‌رسانی در کشورهای در حال توسعه (به‌خصوص جوامع آفریقایی) موفقیت‌هایی را نشان می‌دهد. با این حال، برخی تلاش‌ها هم به‌خاطر مشکلات عدیده خاص این‌گونه از کشورها، بی‌نتیجه و شکست خورده مانده است. اگرچه تلاش‌هایی از طریق برنامه‌هایی نظیر «آموزش برای همه» و «آموزش جهانی» از سوی سازمان‌هایی (نظیر یونسکو) با اهداف عام‌المنفعه انجام شده، ولی چنین برنامه‌هایی صرفاً در حد نشان دادن مشکل، باقی مانده‌اند. نظام آموزش از راه دور را می‌توان به‌عنوان ابزاری جایگزین برای آموزش دادن در نظر گرفت که این امر تاکنون حاصل نشده است (Ghosh 2001).

اما موفقیت برنامه‌های تعاون و همکاری در آموزش کتابداری در جوامع توسعه یافته (کشورهای اروپایی و آمریکایی) معلول عواملی از قبیل میل و اعتقاد راسخ طرفین برای ادامه همکاری، روحیه داوطلبانه طرفین برای عرضه خدمات و مدیریت برنامه‌های همکاری، مشهود و ملموس بودن فواید و نتایج آن برای مؤسسات و مربیان و دانشجویان، و از همه اثرگذارتر، بودجه معین و قابل استفاده می‌باشد.

نرخ بالای شکست خوردن برنامه‌های مشارکت‌آمیز در جوامع در حال توسعه (به‌ویژه در آفریقا) برخلاف موفقیت کشورهای توسعه یافته، نشانگر عدم تحقق این فرضیه است: «اگر چیزی در جایی خوب است، پس باید در همه جا خوب باشد.» اما عقیده به این باور، به رشد نسجیده یا حتی قارچ‌گونه این نوع از برنامه‌ها در کشورهای در حال توسعه، با کپی‌برداری صرف از الگوهای غربی بدون همراه شدن اراده راسخ و توانایی پشتیبانی مالی آن‌ها از چنین برنامه‌هایی منتهی خواهد شد. حتی ترس آور این که در برخی از این کشورها مواردی یافت شده که معلوم می‌شود در رابطه با چگونگی تداوم این برنامه‌های تعاونی در امر آموزش، بدون برنامه‌ریزی صحیح و حساب‌شده قبلی عمل شده (Kigongo 2004).

همکاری و مشارکت در بین سازمان‌های کتابداری در این‌گونه کشورها در سطح ملی و بین‌المللی یا حتی محلی از نظر آموزش، تبادل نیروی انسانی و دانشجو، سمینارهای علمی، کارگاه‌های آموزشی، و آموزش از راه دور فراموش شده است. نوع دیگر همکاری می‌تواند با صنعت و کارفرمایان در زمینه توسعه برنامه‌های تحصیلی، آموزش، یادگیری تجربی و عملی برای واقعی‌نمایی نسبت به احتیاجات بازار کار صورت بگیرد تا نسبت به تهدید ناشی از محدودیت‌های فرصت شغلی و بی‌اعتنایی بازار حرفه، تا حدی

مصون و آسوده خاطر بمانند.

در بسیاری از کشورهای در حال توسعه، دولت که تأمین کننده اصلی آموزش بوده با مشکلات بودجه‌ای شدیدی روبرو است، و از مشارکت مستقیم قبلی خود عقب‌نشینی کرده. اما همان‌طور که میزان کمک‌های مالی دولت کاهش یافته، دو نوع دیگر از مؤسسات، مشارکت مالی خود را در این بخش افزایش داده‌اند: مؤسسات وام‌دهنده چنگانه، و شرکت‌های بخش خصوصی. برخی از این مؤسسات خصوصی در کشورهای در حال توسعه، نه تنها دارای نقدینگی مورد نیاز برای آوردن رایانه و شبکه به خدمات آموزشی هستند، بلکه در جذب سرمایه در بازار بورس نیز کاملاً موفق بوده‌اند. یک نمونه از این موفقیت، «اتحادیه سرمایه‌گذاری» در آفریقای جنوبی است. این گروه که در آموزش و جایگزینی نیروی کار سرمایه‌گذاری کرده، در سال‌های اخیر شاهد رشد بسیار زیادی بوده است (ساعی ۱۳۸۸).

چنین برنامه‌هایی یک حوزه فراگیر از مشارکت کامل و طولانی مدت سیاستگذاران، آموزشگران، محققین، و حتی دانشجویان را می‌طلبد. مزایایی که از برنامه‌های مشارکت‌آمیز در زمینه آموزش کتابداری در کشورهای در حال توسعه می‌توان کسب نمود عبارت‌اند از:

۱. اشتراک و تجمع منابع مالی و انسانی در این گونه برنامه‌ها، که سبب صرفه‌جویی اقتصادی برای هر یک از طرفین می‌شود؛
۲. این که موجب استفاده بهینه و حداکثر بهره‌گیری از منابع موجود می‌گردد؛
۳. مشارکت در تجارب و مهارت‌ها، و کارآیی آن در حل مشکلات واحد و مشابه در زمینه آموزش کتابداری در کشورهای ذینفع از برنامه‌های همکاری؛
۴. تبادل نیروی انسانی و دانشجو، که تجربه مشتری را از طریق کار کردن در محیط‌های مختلف به دست خواهند آورد؛
۵. وجود نوعی فلسفه بشردوستانه که در این برنامه‌های همکاری وجود دارد و در آن، مؤسسات قوی باید مؤسسات ضعیف را حمایت کنند؛
۶. کمک به جریان عدم مرزبندی اطلاعات و دانش، و پیشبرد مفهوم دهکده جهانی.

۱۰-۲. رابطه میان توسعه و آموزش از راه دور

توسعه را از نظر ذهنی، عقلانی کردن نیروهای بالقوه موجود در فرایندهای تاریخی - اجتماعی کشوری خاص در برهه‌ای خاص از تاریخ آن تعریف می‌کنند. در تاریخ فرایندهای اجتماعی، موارد اندکی از توسعه خودبه‌خودی وجود دارد. پس طبیعی است که به منظور دستیابی به توسعه سریع، باید به آن جهت و سمت‌وسو بخشید. در واقع، توسعه متضمن تغییر سنجیده و برنامه‌ریزی شده، و شامل تغییراتی در درون ساختار کشور، منطقه یا جامعه است.

مهم‌ترین علل تفاوت‌های اجتماعی و اقتصادی در کشورهای توسعه‌یافته و در حال توسعه، تفاوت در علم و فناوری، و توسعه در این دو مقوله در این کشورها است. شرط لازم برای رشد علمی یک کشور، شناخت اهمیت وجود یک نظام آموزشی صحیح است و یکی از مهم‌ترین عواملی است که به پیشرفت اقتصادی بسیاری از کشورهای در حال توسعه، کمک شایانی نموده است.

آموزش نوعی از سرمایه‌گذاری در منابع انسانی است که با فراهم آوردن و ارتقاءبخشیدن دانش، مهارت‌ها، و نگرش‌های مورد نیاز افراد، به توسعه اقتصادی کمک می‌کند. آموزش نه تنها موجب ترویج دانش می‌شود، بلکه با پیشرفت‌های تحقیقاتی و فناوریانه، دانش جدید را نیز به وجود می‌آورد.

اقتصاددانان از دیرباز به اهمیت آموزش به‌عنوان نوعی از سرمایه‌گذاری پی برده‌اند. از اوایل دهه ۱۹۶۰ میلادی، اقتصاد آموزش به‌عنوان رشته‌ای مشخص مطرح شد که سهم آموزش را در رشد اقتصادی، تجزیه و تحلیل می‌کند. تاریخ این اندیشه که سرمایه‌گذاری در بخش سرمایه انسانی موجب پیشرفت و توسعه اقتصادی می‌شود برمی‌گردد به بیش از دو‌یست سال قبل، یعنی زمانی که «آدام اسمیت»^۱ خاطر نشان ساخت که توسعه مهارت‌های نیروی انسانی، ظرفیت تولیدی نیروی کار را افزایش خواهد داد. وی معتقد بود که بازده آموزش به‌عنوان نوعی سرمایه‌گذاری در منابع انسانی، می‌تواند به‌منزله بازده سرمایه مادی تلقی شود.

^۱ Adam Smith

آموزش و علم، تعیین‌کنندگان اولیه دورنمای یک کشور برای توسعه اقتصادی و انسانی و رقابت بین‌المللی هستند. یک درس ارزشمند که از معجزه اقتصادی آسیا آموخته می‌شود آن است که سطح آموزشی، یکی از مهم‌ترین عوامل برای توزیع رشد اقتصادی بالا در دهه‌های گذشته بوده است. صنعتی شدن، توسعه یافتن، و افزایش فرصت‌های آموزشی برای یک جامعه، با روش‌های اساسی که نقشی بارز در یادگیری راه دور ایفا می‌کنند، پیوند خورده است (Peters 1989).

آموزش به‌طور ذاتی یک فرایند توسعه‌مند است و می‌توان گفت که اگر مهارت لازم برای توسعه برنامه‌های آموزش از راه دور موجود نباشد، سیاست‌های آموزشی و موضوعات توسعه‌مندی دنیای امروز، بسیاری از جهان‌سومی‌ها را محروم خواهد ساخت؛ زیرا آموزش یک پیش‌شرط برای رسیدن به اهداف متنوع توسعه در این کشورها است (Wims and Lawler 2007). آموزش به‌طور قطعی مرتبط می‌شود با دامنه متنوعی از موضوعات رفاهی و خدمات اجتماعی مردم که به‌عنوان اهداف توسعه‌مندی در همه جوامع به آن نگریسته می‌شود.

مؤسسات آموزش از راه دور در هر کشور بنا بر نیازهای آموزشی خاص آن کشور به وجود آمده‌اند. اهداف آموزش از راه دور در کشورهای در حال توسعه، شکل متفاوتی با کشورهای توسعه‌یافته دارند، به‌گونه‌ای که در کشورهای توسعه‌یافته صنعتی نظیر آلمان و انگلستان، هدف اصلی آموزش از راه دور، دسترسی آزادانه عموم مردم به تحصیلات عالی، و ارائه شیوه‌های تازه و نو در آموزش عالی بوده است؛ یعنی تلاش‌ها به سمت اشتراک گسترده و آموزش طولانی‌مدت برای یادگیرندگان غیرسنتی است. اما انگیزه کشورهای در حال توسعه آسیایی و آفریقایی برای نیازهای ضروری‌تر و فوری‌تر، زمینه شکل‌گیری و توسعه آموزش از راه دور را ایجاد نموده؛ مانند کم‌هزینه بودن آن که به‌عنوان جایگزین آموزش سنتی برای جمعیت گسترده در چنین کشورهایی می‌باشد.

نسبت به مسئله جریان توسعه‌مندی در کشورهای در حال توسعه، رویکردهای متفاوتی اتخاذ شده است. نخستین رویکرد نظری این بود که باید به روند توسعه در چنین کشورهایی به‌عنوان تجربه‌ای تکاملی نگریسته شود. یعنی چنین فرض می‌شد که کشورهای در حال توسعه برای رسیدن و دستیابی به جامعه مورد نظر خود که عمدتاً جوامع اروپایی و توسعه‌یافته بودند، باید دقیقاً همان مراحل اقتصادی یا حتی اجتماعی که

در جوامع مد نظر پشت سر گذاشته شده است را طی نمایند. به همین خاطر، در دهه‌های ۱۹۶۰ و ۱۹۷۰، توسعه با رشد اقتصادی مترادف بود. رشد و توسعه در نظر بسیاری از کشورهای در حال توسعه به معنای رسیدن در عرض چند دهه، به مرحله‌ای بود که کشورهای صنعتی برای دستیابی به آن، بیش از یک قرن صرف کرده بودند.

اما در دو دهه اخیر یک رویکرد جدید و واقع‌بینانه‌تر به روند توسعه‌مندی در این کشورها اتخاذ شده است. در این دیدگاه اخیر که از آن به عنوان مدل خطی توسعه یاد می‌کنند، هر یک از کشورهای در حال توسعه جدای از دیگر کشورهای هم‌سطح از نظر توسعه و نیز مستقل از کشورهای صنعتی و پیشرفته، می‌باید خط سیر مخصوص به خود را از نظر توسعه اقتصادی، فرهنگی و دیگر موارد طی نمایند. بنابراین الزاماً مجبور به پیروی از مدل‌های تجربه‌شده در کشورهای پیشرفته نخواهد بود.

بعد از جنگ جهانی دوم، نسبت به سرمایه‌گذاری‌های عظیمی که تقریباً در تمام کشورها انجام می‌شد، آمارها و یافته‌ها نشان دادند که رشد ارتباط میان سرمایه‌گذاری آموزشی و توسعه اقتصادی، متوسط بوده و حتی دیگر آمارهای اعلام‌شده هم حاکی از رابطه منفی میان سرمایه‌گذاری در آموزش، با توسعه در ابعاد مختلف برای این کشورها بود. البته یک دلیل برای این وضعیت ممکن است کاهش کیفیت در سرمایه‌گذاری‌های آموزشی در برخی از کشورها و کاهش بازدهی مؤثر آن باشد. دلیل دیگر آن نیز شاید ناشی از این واقعیت باشد که درخواست برای انجام کار آموزشی، گرایش به‌کندی داشت تا فزونی؛ بنابراین نتیجه گرفته شد که سرمایه‌گذاری‌های انجام‌شده در امر آموزش، صرفاً یک تمرین آزمایشی پرهزینه بوده است.

متأسفانه شواهد اقتصادی، تصویر ناخوشایندی از رابطه بین سرمایه‌گذاری در آموزش با توسعه اقتصادی را نشان می‌دهد. در سال‌های ۱۹۶۰ تا ۱۹۷۰، اغلب کشورهای در حال توسعه تصمیماتی برای گسترش فرصت‌های آموزشی به سمت زمینه‌های اقتصادی اتخاذ کردند که این چشم‌انداز، با اهداف بانک جهانی که یک آژانس سرمایه‌گذاری برای تمرکز اقتصادی است، هم‌راستا بود. برخی بر این باور بودند که سرمایه‌گذاری‌های بانک جهانی بازدهی نخواهد داشت، زیرا تخصیص سرمایه فقط به‌خاطر انگیزه‌های اقتصادی می‌باشد و بانک جهانی به‌طور قابل توجهی در درک نیازهای بنیادین جوامع در

حال توسعه و ایجاد ارتباط با آن، ناموفق عمل خواهد نمود (که خود بانک جهانی هم این را اعتراف کرد و اقدام به اصلاح مجدد دیدگاه‌های خود نمود).

از سوی دیگر، پیچیدگی‌های موجود در ساختار توزیع سرمایه در این کشورها و نابرابری سرمایه‌گذاری به‌خاطر سیاست‌های بومی این کشورها، موانعی خواهد بود برای تخصیص و توزیع عادلانه و مؤثر این قبیل سرمایه‌ها برای آموزش واقعی گروه‌هایی که از حق ویژه برخوردار نیستند. با وجود توسعه کارکردهای فناورانه و ارتباطی در این کشورها، این نابرابری‌ها و شکاف‌های آموزشی همچنان پابرجا است.

همان‌طور که قبلاً هم ذکر شد، توسعه فرایندی است که به‌صورت خودبه‌خودی صورت نمی‌گیرد، بلکه در طی زمان و با برنامه‌ریزی‌های سنجیده و دقیق، و نه الزاماً سفت و سخت، به‌دست می‌آید. عوامل مؤثر در توسعه عبارت‌اند از: دسترسی به اطلاعات علمی، آموزش و پرورش، سواد و فناوری. کشورهای در حال توسعه می‌توانند در برنامه‌ریزی‌های توسعه، متناسب با خصوصیات و اهداف خود از تجارب مفید کشورهای پیشرفته استفاده کنند (هاروویتز ۱۹۹۳). در این میان، کتابداری می‌تواند در توسعه فرهنگ، آموزش و پرورش، سواد و فناوری نقش مؤثری داشته باشد.

در کشورهای در حال توسعه، حرفه کتابداری با پرداخت حقوق کم، کمبود توجه و احترام، و کمبود علاقه‌مندی افراد جوان برای تحصیل در این حرفه مواجه است. اما زمینه‌های جدید آموزشی، ترکیب فناورانه را به آموزش یادگیرندگان افزوده و کتابداران به حضور خودشان به‌عنوان بخشی از جامعه اطلاعاتی و پیوند حیاتی که میان دانش تولیدشده و دسترسی مردم به این دانش برقرار می‌کنند، پی برده‌اند. باید خاطر نشان ساخت که بیش‌تر احساس نیاز می‌شود که کتابداران و متخصصین اطلاع‌رسانی نقش رهبری در جامعه خود داشته باشند، تا تضمینی باشد بر این که جوامع آن‌ها بتوانند قابلیت استفاده بهتر از منابع و خدمات اطلاعاتی را کسب کنند و قادر باشند در پیشرفت اقتصادی و اجتماعی کشور خود مشارکت کنند. «کازنتز» بر رشد اقتصادی ملت‌هایی که متکی بر کاربرد مؤثر اطلاعات یا دانش در فعالیت‌های توسعه‌ای خود هستند تأکید دارد (Kuznets 1966, 61).

به‌دنبال این احساس نیاز به حضور جدی‌تر کتابداران در فرایند توسعه‌مندی کشورهای در حال توسعه می‌باشد که ضرورت همبستگی عمیق میان توسعه و آموزش

مداوم، از جانب انجمن کتابداری و اطلاع‌رسانی آفریقای جنوبی^۱ مهم دانسته شده و در مفاد چهارگانه فعالیت‌های جدی این انجمن قرار گرفته است (Agoulu 1997). نمی‌توان فراموش کرد که برخی از کشورهای در حال توسعه، اشتیاق شدیدی برای رشد سریع و صنعتی شدن نشان می‌دهند و تلاش آن‌ها بر این است که ساختارهای ضروری و کافی برای این امر (یعنی ایجاد خدمات آموزشی و کتابداری و شبکه‌های ارتباطی از راه دور) را فراهم کنند.

در نهایت این که آموزش، مجهز کردن مردم به اطلاعات است. «آموزش برای همه» یا «اطلاعات برای همه» برنامه‌ای است که از سوی سازمان‌های بین‌المللی علاقه‌مند نظیر یونسکو و ایفلا در کشورهای در حال توسعه ترویج داده می‌شود. اعلامیه جهانی حقوق بشر بیان می‌دارد که هر کس حق دارد از آموزش برخوردار باشد؛ بنابراین آموزش یک حق اساسی و فردی شناخته می‌شود. آموزش نه تنها می‌تواند یک حق انسانی قلمداد شود، بلکه حتی از نظر اقتصادی هم یک «شایستگی خوب» به حساب می‌آید.

۱۱. نتیجه‌گیری

هم‌اکنون سهم آموزش در رشد و توسعه، چه در کشورهای پیشرفته و چه در حال توسعه اثبات شده است. تجارب مطرح شده نشان می‌دهد که برقراری برنامه‌های آموزش از راه دور در کشورهای در حال توسعه نه تنها از لحاظ علمی دارای امکان موفقیت است، بلکه از لحاظ عملی نیز مطلوب و موفقیت‌آمیز خواهد بود.

با مروری بر آموزش عالی در جهان سوم و کشورهای در حال توسعه می‌توان گفت که آموزش عالی در چنین جوامعی نهاد بسیار مهمی را تشکیل می‌دهد، نه تنها به این دلیل که آموزش و تعلیم افراد را برعهده دارد و بنیانی برای جامعه برخوردار از علم و توسعه‌مندی را مهیا می‌سازد، بلکه از این نظر که مهم‌ترین نهاد فکری است که تأثیر عمده‌ای بر فرهنگ و امور سیاسی و اقتصادی جامعه خود دارد.

به‌طور کلی باید اشاره داشت که در آغاز این قرن با استفاده از آموزش از راه دور (که براساس پیشرفته‌ترین فناوری‌ها انجام می‌گیرد) می‌توان با صرف وقت و هزینه‌ای به‌مراتب پایین‌تر از آموزش سنتی، به نیازهای جمعیت‌های میلیونی مشتاق به آموزش،

^۱ LIASA

پاسخ مثبت داد. آموزش از راه دور و به تبع آن مدل‌های متنوع آموزشی موجود در محیط‌های مجازی (نظیر یادگیری الکترونیکی) عصر جدیدی را در زمینه آموزش برای یادگیرندگان فراهم نموده‌اند که البته خود مستلزم بررسی بسیاری از عوامل دخیل در این عرصه می‌باشد.

لازم است برنامه‌ریزان آموزشی کشورهای در حال توسعه برای تربیت نیروهای کارآمد، سه عامل مهم را در ساختار آموزش از راه دور برای فارغ‌التحصیلان کتابداری مد نظر قرار دهند، که عبارت‌اند از: بسترهای ارتباطی و اطلاعاتی، مدیریت آموزشی، و محتوای آموزشی. علاوه بر این، تمرکز برنامه‌ریزان آموزشی بر تغییر نگرش خود به سمت مشارکت دادن کتابداران در پیشرفت‌های اقتصادی و اجتماعی کشورهای در حال توسعه به جای فارغ‌التحصیلانی که صرفاً می‌باید مدیریت منابع و خدمات اطلاع‌رسانی را انجام دهند، یک ضرورت مهم برای حضور جدی‌تر کتابداران در رشد جوامع در حال توسعه تلقی می‌شود.

برای توسعه آموزش کتابداری به منظور پیشرفت حرفه اطلاع‌رسانی در کشورهای در حال توسعه، لازم است که آموزش در این کشورها از یک چشم‌انداز طولانی‌مدت برخوردار باشد. برای تحقق این امر مهم باید یک راهبرد و عزم ملی وجود داشته باشد. بنابراین دولت از اهمیت خاصی برخوردار است. در این چشم‌انداز، دولت باید در زمینه فناوری اطلاعات، راهبرد خاصی را در پیش بگیرد و با برنامه‌های خاصی به رشد آن اهتمام ورزد تا با فراهم شدن زیرساخت‌های لازم و مناسب، نظام‌های آموزش از راه دور هم از بالندگی مناسبی برخوردار شوند. رسیدن به جامعه‌ای که در آن، استفاده از فناوری اطلاعات امری ممکن و حیاتی تلقی شود، نیاز به سرمایه‌گذاری کلان دولت دارد. رشد آموزش از راه دور در هر کشوری می‌تواند شرایط مناسبی برای رشد و توسعه فناوری اطلاعات فراهم سازد و در مقابل، از آن بهره بگیرد؛ زیرا آموزش از راه دور و فناوری‌ها، لازم و ملزوم یکدیگر هستند.

بدون تردید امروزه توسعه و ابداعات در فناوری اطلاعات و ارتباطات، بیش‌ترین و عمیق‌ترین تأثیر را بر محتوا و رویکردهای آموزشی در جوامع مختلف داشته و به تبع آن نظام‌های آموزش از راه دور کتابداری نیز به‌منظور همگام‌شدن با آن باید در ساختار و محتوای آموزشی خود تغییراتی را اعمال کنند. بنابراین مراکز آموزش از راه دور کتابداری

در صورتی در دستیابی به اهداف خود موفق خواهند بود که برنامه‌های توسعه‌ای آن‌ها در جهت فراهم نمودن مقدمات لازم برای تأمین این نیازها باشد.

۱۲. فهرست منابع

ابراهیم آبادی، حسین. ۱۳۸۳. توسعه علمی و توسعه فرهنگی. در *دایره‌المعارف آموزش عالی*، ج ۱. تهران: بنیاد دانشنامه بزرگ فارسی.

ساکچاناند، چوتما. ۱۳۸۱. آموزش از راه دور. ترجمه مه‌ری پریخ. در *دایره‌المعارف کتابداری و اطلاع‌رسانی*، ج ۱. تهران: کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران.

آموزش ۲۰٪ از ۲۰٪ راه ۲۰٪ دور ۲۰٪ کتابداری ۲۰٪ و ۲۰٪ / <http://portal.nlai.ir/daka/Wiki%20Pages/۲۰٪و۲۰٪.asp> (دسترسی در ۸۸/۵/۲۶)

دلیمی، حمید، و محمدحسین دیانی. ۱۳۸۷. بررسی زیرساخت خدمات کتابخانه‌های آموزش از راه دور دانشگاه پیام نور در پیوند با ساختار آموزشی آن. *فصلنامه کتابداری و اطلاع‌رسانی* ۱۱: ۷۱-۸۵. ساعی، منصور. ۱۳۸۸. نقش اینترنت در توسعه اقتصادی و اجتماعی کشورهای در حال توسعه. مرکز تحقیقات و مطالعات رسانه‌های هم‌شهری. <http://hccmr.com/news-468.aspx> (دسترسی در ۱۳۸۷/۸/۳۰)

طالب‌زاده، محسن، و سیدعلی حسینی. ۱۳۸۶. آموزش از راه دور: رهیافتی نوین. *فصلنامه نوآوری‌های آموزشی* ۶ (۷۳): ۷۹-۹۱.

کیانی، حسن. ۱۳۸۶. تعامل دوسویه یادگیری و یاددهی در نظام آموزش از راه دور با رویکردی کوتاه در حوزه آموزش کتابداری و اطلاع‌رسانی. *فصلنامه کتاب ۶۹: ۶۹-۸۴*.

هاروویتز، روزاریو. ۱۳۷۶. تأثیر کتابداری بر سواد و توسعه در جهان سوم. ترجمه نسرين آخوندی اصل. *فصلنامه علوم و فناوری اطلاعات* ۱۲ (۳): ۸۵-۹۳.

یعقوبی، جعفر، و ایرج ملک‌محمدی. ۱۳۸۷. ویژگی‌های مطلوب دانشجویان و اعضای هیئت علمی در یادگیری الکترونیکی در آموزش عالی ایران: دیدگاه دانشجویان دوره‌های مجازی. *فصلنامه پژوهش و برنامه‌ریزی در آموزش عالی* ۴ (۱): ۱۵۹-۱۷۱.

Aguolu, E. 1997. Accessibility of Information: a Myth for Developing New Library World. *South Africa Journal of Library and Information Science* 98(2): 128-145.

Barron, D. 1991. The Library and Information Science Distance Education Consortium: the Profession's virtual classroom. *Wilson Library Bulletin* 12(2): 33-41.

Bhatti, M. 2006. Library and Information Science Distance Education and Continuing Professional Development in Pakistan. *Library Review* 55(5): 307-318.

Carolina. A. 2004. The Role of the Library in Preserving and Enriching National Culture. Values and Traditions. In *Proceedings of the 7th Congress of Southeast Asian*, 248-265. The Asia Foundation Philippines, MetroManila, Philippines.

- Catherine, j. 2007. Library and Information Science Education in Developing Countries. *The International Library & Information Review*, 39(2): 64-71.
- Chaudhry, A. 1988. Information Science Curricula in Graduate Library Schools in Asia. *International Information & Library Review* 20: 185 –202.
- Chengzhi, W. 2003. Distance Education: Basic Resources Guide. *Collection Building* 25(3): 120-130.
- Ghosh, S. 2001. *Reaching the Unreached for Library Science Education: a Perspective for Developing Countries*. In 67th IFLA Council and General Conference 2001. www.ifla.org/IV/ifla67/papers/138-193e.pdf. (accessed october 19, 2008)
- Gray, E. 2003. *The role of the academic librarian*. London: Chandos.
- Hafeez, B. 1994. *Library and Information Science Education in Pakistan through the Distance Education System*. Master thesis, University of Peshawar.
- Issaka, A. 2000. Public Libraries in Africa: a Report and Annotated Bibliography <http://www.inasp.ac.uk>. (accessed october 19, 2008)
- Jeevan, V. 1999. Education for Library and Information Science on the Distance Mode in India: a Critique. *Librarian Career Development* 7(2): 7.19.
- Keegan, D. 1990. Open Learning: Concepts and Costs, Successes and Failures. In *Open Learning and New Technology*, 230-43.. ASET: Murdoch University, Perth,
- Khalid, M. 1999. Distance Education in Library and Information Science: Experience in Pakistan. *Library Review* 48(5): 232-343.
- Kigongo, B. 2004. *Opportunities and Challenges of Regional Co-Operation in Library Education*. Presented in the Developing World. World Library and Information Congress: 70th IFLA general conference and council, Argentina: Buenos Aires.
- Kuznets, S. 1996. *Modern economic growth: rate, structure, spread*. New Haven, CT: Yale University,.
- Minishi, M. 2003. Mapping and Auditing Information and Communication Technolgis in Library and Information Science Education in Africa: a Review of the Literature. *Education for Information* 21(2/3): 159-179.
- Madon, S. 2000. The Internet and Socio-Economic Development: Exploring the Interaction. *Information Technology and People* 13(2): <http://is.lse.ac.uk/ifipwg/pdfs/internet.pdf>. (accessed october 19, 2008)
- Moore, M. and L. Lambert. 1996. *Motives for collaborating in international higher distance education* <http://www.intelto.net/textos1/conferencias/s16.pdf> (accessed october 19, 2008)
- Nasseh, B. 1997. A Brief History of Distance Education. www.bsu.edu/classes/nasseh/study/history.html. (accessed october 19, 2008)
- Neil, M. 1981. *Research study on international collaboration between institutions of distance learning*. UK, Milton Keynes: Open University,.
- Ocholla, D. and H. Bothman 2006. Trends, Challenges and Opportunities of LIS Education and Training in Estearn and Southern Africa. <http://mg.csufresno.edu/papers/forum2/pdf> (accessed october 19, 2008)
- Ocholla, D. 2005. *An Analysis of the Job Market in Library and Information Services in South Africa*. Paper presentation at the 9th LIASA(RETIG) Annual Conference, Nelspruit, Mpumalanga.
- Peters, O. 1989. The Tieberg Has not Milked: Further Reflections on the Concept of Industrialization and Distance Learning. *Open Learning* 6: 3-8.

- Rehman, H. 1994. Library science education at A.I.O.U. *Islamabad, Pakistan Library Bulletin* 17(3): 50-63.
- Sanyal, J. 1988. *Graduates at work: degree courses and the labor market*. London: Jessica Kingsley.
- Siddiqui, S. and A. Mohammad. 1991. Promoting Library Education. *PULSAA News* 2/3: 12-27.
- Stoker, D. 1995. Editorial: Information and Library Studies at a Distance. *Journal of Librarianship and Information Science* 27: 3-5.
- Talvi, K. 1996. *Continuing Education of Estonian Librarians: Needs and Reality*. Papers of the 5th Congress of Baltic Librarians "Independence and Libraries, Tallinn, Estonia.
- Weiner, S. 2000. The History of Academic Libraries in United States: a Review of the Literature. *Library Philosophy and Practice* 7(2): 112-129.
- Wilde, M. and Annie Epperson. 2006. A Survey of Alumni of LIS Distance Education Programs: Experiences and Implications. *The Journal of Academic Librarianship* 32(3): 238-250.
- Williams H. and F. Atan. 1987. Library Education in the ASEAN Countries. *International Information & Library Review* 19: 143-152.
- Wims, P. and Mark Lawler. 2007. Investing in ICTs in Educational Institutions in Developing Countries: An Evaluation of their Impact in Kenya. *International journal of education and development using ICT* 3(1): 85-103.
- Younis, A. 2002. Standards for Library Education in Private Universities in Jordan. *International Information & Library Review* 34: 369-394.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی